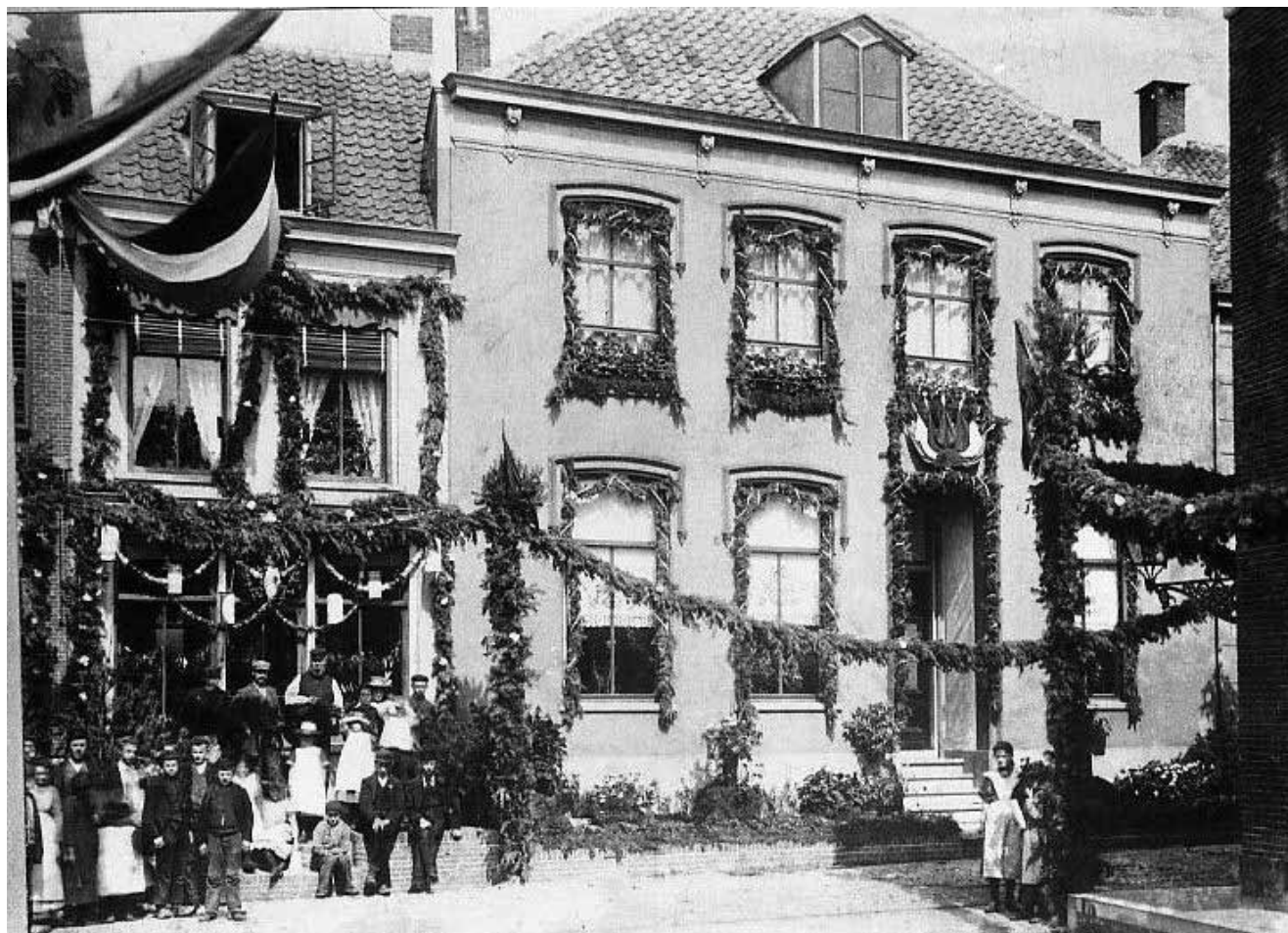

OudRhenen

jaargang 33 – mei 2014 – nr. 2

Fotovoorspina:
De gevel van het huis Christoffel in 1913 versierd
ter gelegenheid van de Onafhankelijkheidsfeesten

Inhoud

2. <i>Henk P. Deys en Toon Blokland</i>	My darling wife
7. <i>Tiny Booij en Henk P. Deys</i>	Verborgen in een steenfabriek
10. <i>Willem H. Strous</i>	Een faillissement in 1741
15. <i>Henk P. Deys, Ad J. de Jong, Ben van Laar</i>	Oude huizen in de Rhenense binnenstad en hun bewoners Ballioenestein, St. Christoffel en de familie Buddingh
28. <i>Just M. Vlak</i>	1914: Mobilisatie en noodgeld in Rhenen

Colofon

Oud Rhenen, tijdschrift voor
de Historie van Rhenen, uitgegeven
door de Historische Vereniging
Oudheidkamer Rhenen en Omstreken
www.oudrhenen.nl

Erevoorzitter dr. H. P. Deys
Ereleden W.H. Strous
Ing. H.B. Gieszen

bestuur
voorzitter
drs. W. A. van Ommeren

secretaris
ir. G.H. van Nieuwenhuizen
Rozenlaan 72
3911 DX Rhenen
(0317) 61 4273

penningmeester
J. Klootsema, Rhenen
(0317) 74 12 03,
ING-bank: NL70ING000 1211163

ledenadministratie
drs. ing. A. Pilkes-van Delft,
(0317) 74 10 82

leden
J.M.D. Doorman
B.W. van Laar
N.G. van den Oosterkamp
A.P. de Ridder
mr. C. Waiboer

redactiecommissie
J.M.D. Doorman
B.W. van Laar

redactie-assistent
E. A. M. Vlak-Derksen

inleveren kopij
Paardenveld 19, 3911 XG Rhenen
b.van.laar2@kpnplanet.nl

grafisch ontwerp
Michel Backus ('Idee en Ontwerp')

druk
Cunera b.v., Rhenen

© HVOR. Niets uit deze uitgave mag
worden overgenomen dan na schriftelijke,
voorafgaande toestemming van de
redactie.

Auteurs die in dit tijdschrift publice-
ren geven daarmee onvoorwaardelijk
toestemming tot het in digitale vorm
opnemen in openbare databases.

My darling wife

Henk Deys en Toon Blokland

Op 18 september 1944 werd een Amerikaans vliegtuig, dat onderweg was met de missie 'Operation Market Garden', aangeschoten. Na een noodlanding in de Meent (Achterberg) kwam parachutist Frank McNaught na enkele omzwervingen terecht op Remmerstein, waar toen tijdelijk een aantal geestelijk gehandicapte kinderen vanuit Heimerstein was ondergebracht. Na enkele weken moest Remmerstein binnen een kwartier geheel ontruimd worden. Mc Naught heeft toen vermoedelijk zijn nog niet afgemaakte brief aan zijn vrouw in het rieten dak verstopt. Deze brief werd in januari 2014 bij het opnieuw dekken van de rieten kap teruggevonden.

REMMERSTEIN

Het grote huis op het landgoed Remmerstein was tot 1940 particulier bewoond door de eigenaar. Tijdens de mobilisatie van 1939 waren er Nederlandse officieren ingekwartierd, waardoor de familie liever naar Den Haag verhuisde. De honneurs werden waargenomen door Evert van Dam, de boswachter, die beneden langs de oprijlaan naar Remmerstein woonde.

Medio januari 2014 werd tijdens de restauratie van het dak van Remmerstein door rietdekkers achter in het riet verstopt een militaire gordel (koppel) met de letters US gevonden. In de lege revolverholster bevonden zich 12 kantjes beschreven papier. Het bleek een niet voltooid en niet verzonden brief te zijn, van een parachutist, Frank McNaught, gericht aan zijn vrouw.

In deze, met potlood geschreven en gedeeltelijk vergane brief, omschrijft hij de 'goede' Nederlanders als *patriot*, en een mof is bij hem een *Hun*. Om een beeld te geven van Mc Naught en de situatie waarin hij zich bevond, volgen hier een paar gedeelten uit de brief, letterlijk overgenomen met foutjes en onduidelijkheden:

*Pte. Mc.Naught. J. No 31313..
(5) boy. X Batt.
Parachute Regt.
Alied Liberating Army*

*To/
My darling Wife,
I beg you will forgive me for the long delay, but at the time of writing this I dont know if you will receive it, I am behind the German lines, while I write this but if the Army reach me before I ... caught I dont want to waste no time letting you know th.... and safe so I am getting ready to Post this at first chance I get.*

Iets verder vertelt hij hoe het begon, die 18^e september 1944.:
It was a Beautifull day the Sun was shining and the time was 10.15 the date was the 18th Sept. the place was an aeradrome Somewhere in England but it was different from most Aeradromes for all over there were thousands of men with Red

Berrets on, a few had helmets but they were all Paratroops and they were all busy doing little jobs then arrived a truck with tea and Sandwiches, and the last drop of the tea some of them had for a long time, after all the jobs were done the men fitted their parachuts then lay around waiting for the take off which soon arrived.

Een aantal bladzijden verder blijkt zijn koelbloedigheid en gevoel voor understatement:

Deurring my stay and the road across we had some narrow escapes. when we were coming from the one house to the other we wore overalls and travelled by a cycles. two huns came towards and it was only a small path so either the hun moved or we had to get of and walk round them but the moved just as we drew close to them so I gave them a nice smile and it never fails the smiled back and moved on. when we were living with the patriot he asked me to go for a walk with him through the wood which he was the owner of so I went with him and also his small boy we went walking through the woods for about two hrs and when we came to a small path which we were walking down when someone on our right started to move. Well there had been so much theft in the wood that the Patriot gave chase leaving me with the small boy we picked a few mushrooms and when I stood up I herd the small boy say "O.H" and he was looking past me so I lookedd there coming towards me was a Hun. The little boy said (come come) he could not speek English so my back was to the Hun so I said go for papa. and he ran as he ran the German walked faster so I turned to meet him and smile as I was smiling I was also thinking what to do so I rememberd the Nut house so I started to smell the mushrooms which had no smell as far as I know then the criticall moment arrived he spoke and I had no idea what he said so I put my finger in my mouth to idicate that I could not speak he then understood what I ment for he smiled and started to move on just as the patriot arrived but when he sees that the Hun was not bothering with me and he saw me trying to make the Hun smell the mushrooms and later we all had a good laugh at the expence of the hun Espesicly when the hun said to the patriot it was a pitty that men like me [sho]uld be born simple

Het verslag van Mac Naught is wat chaotisch, kennelijk in de haast geschreven. Maar waarom is deze brief in het rieten

dak verstopt? Het raadsel lijkt opgelost, wanneer we twee beschikbare plaatselijke bronnen bestuderen, de uiterst nauwkeurig vertelde details van Dicky [Puijk]-Van Veldhoven, en een verslag op Internet bij elkaar voegen, komt er de volgende geschiedenis uit.

HEIMERSTEIN

Op nauwelijks 1000 meter verwijderd van de grens met Wageningen ligt, in het meest oostelijk deel van de gemeente Rhenen, een groot landhuis: Heimerstein. Dit landhuis werd gedurende enkele eeuwen bewoond door adellijke en andere notabele families, het laatst nog door de Rhenense burgermeester (1882-1923) Jhr. G.J.A. Schimmelpenninck. Het landhuis werd in 1927 verkocht aan de *NV De Heimerstein, Maatschappij tot verzorging van minderbegaafden en Zenuwzwakken*, terwijl in het huis onder leiding van het echtpaar André-van Lankeren een landelijk bekende inrichting voor geestelijk gehandicapten werd gevestigd.

BRON I

Uit een dagboek van het echtpaar Nortier¹ dat op Heimerstein in dienst was bij de familie André, wordt hieronder een aantal fragmenten aangehaald, die in verband met de geschiedenis van McNaught van belang zijn.

4 Sept. [1944].

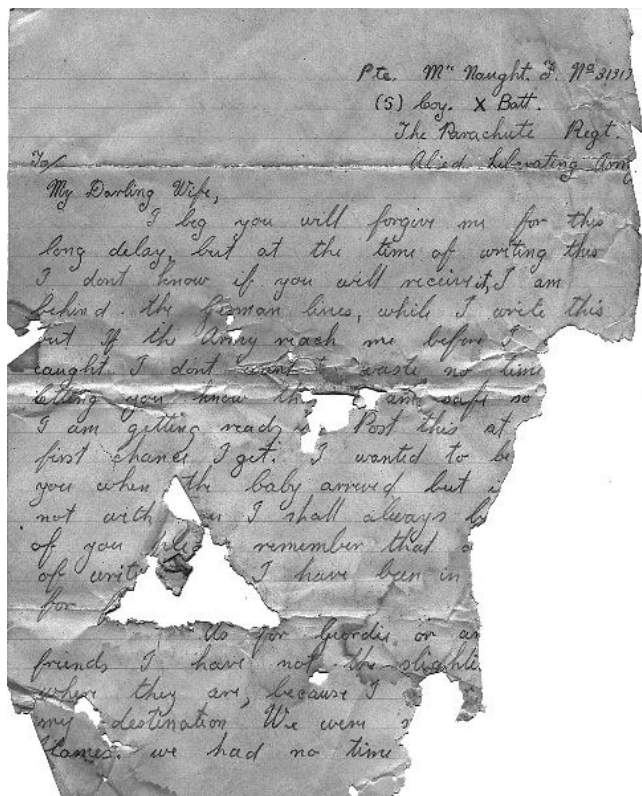
Terwijl ik daar zoo in gedachten zat te peuzelen kwam Reina verschrikt binnenstuiven met de boodschap dat we binnen enkele uren 'Heimerstein' moesten verlaten. Er zouden Duitsers komen.

Onmiddellijk gingen wij aan het pakken. Alle kleren van de kinderen werden in lakens en slopen gepakt en naar beneden gegooid.

Tot slot pakte(n) we nog gauw onze eigen kleren en waardevolle dingen in en zoo vertrokken we 's middags naar het landgoed 'Remmerstein', dat ligt ongeveer 6 k.m. ten noorden van 'Heimerstein'. Alle waardevolle dingen waren er toen uit, alleen het grote meubilair is achtergebleven. [...]

Daar aangekomen bleek dat alle kamers op slot zaten. Ook was er geen waterleiding, geen gas of andere kookgelegenheden. In allerijl werden onze matrassen op de zolder en de gangen gelegd met op elk 2 dekens en 1 kussen. Daarna boterhammen gesneden en belegd en zoomaar uit de hand opgegeten. Daarna stuk voor stuk alle kinderen op een bed gelegd. Zoomaar, ongewassen gingen zij onder de wol. Wij zelf praatten nog wat na, en gingen ook om 9 uur naar bed. Het was een veelbewogen dag die we niet gauw zullen vergeten.

5 Sept. Doordat we zoo ontzettend moe waren van het gesjouw van de vorige dag, sliepen wij die nacht heerlijk op onze matrassen en waren dan ook fijn uitgerust. Pas kwart over acht stonden we op. Gingen ons groepsgewijs wassen in het Boschwachtershuis, enkele minuten gaans vanaf ons 'buiten'. [...].

Het eerste blad van de twaalf, die door McNaught werden geschreven, maar nimmer zijn verzonden

17 Sept. 's Morgens alleen ter kerk geweest, Willem durfde niet. Er werd die dag H. Avondmaal gevierd. Terug uit de kerk werden we onderweg opgeschrikt door heel veel vliegtuigen die overkwamen². Half twee gingen we aan tafel. Ondertussen steeds meer vliegtuigen, die nogal laag vlogen. Een majestueus gezicht vanuit de eetkamer der kleintjes. 't Was of de vliegtuigen recht op ons afvlogen, zóó laag kwamen zij. Die dag hadden er verschillende landingen plaats. Ook op het vliegveld Deelen. Dat is hemelsbreed maar ongeveer 10 K.M. van Remmerstein af. Het was een oorverdovend lawaai. **18 Sept.** [...] Tegen twee uur werd het echter weer onrustig in de lucht. [...] Tegen 4 uur werd er weer hevig geschoten. [...] 's Avonds zagen wij nog verschillende branden in de richting Arnhem, ook werd uit die richting kanongebulder vernomen. [...] 's Avonds een bezoekje gebracht aan de fam. V. Dam, de boschwachter. Hoorde(n) daar verschillende goede berichten en dronken er een lekker kopje koffie. Ook de Heer en Mevr. Stienstra zijn daar nu in huis. Vrijwillig geëvacueerd uit Rhenen. Voorts vertoefden er nog 3 O.D.er³. Het geheel was erg gezellig. O ja, onder het pakken vanmiddag werden wij opgeschrikt door hevig vliegen, schieten en bombarderen. Het bleken transportvliegtuigen te zijn, die parachutisten uitlieten in Heelsum. [...] **25 Sept.** Na het ontbijt kwam één der knechts ons de melk brengen, en deed ons een ontzettend bericht toekomen. Heimerstein scheen in brand te staan⁴. In allerijl togen er enkelen per fiets heen om

zich te overtuigen en inderdaad, het was zo. Direct gingen Paulien en Rein per fiets naar de verschillende autoriteiten om het één en ander te bespreken. Allen waren zeer down en onder de indruk. Het heele huis is tot aan de grond toe afgebrand. [...]. Opeens werd ik opgeschrikt door geritsel achter ons. Er liepen 2 Duitse soldaten met geladen geweren. Heel bedrukte gezichten, wat heel goed te begrijpen was. 1 Oct. Nu weer een onrustige nacht gehad. De directie is in vergadering bijeen geweest om te overleggen of de kinderen al dan niet naar beneden zouden gaan. De granaten vlogen door de lucht en later bleek dat die in de omgeving van de Rhenense spoorbrug⁵ terecht gekomen zijn. [...]. Bijna waren we klaar voor 't ontbijt toen er eensklaps een motorfiets voor ons huis verscheen met een Duitser. Daarachter een auto met nog 4 Duitsers. Lang werd er met de 'Heren' geconverseerd; de slotsom was dat we inkwartiering zouden krijgen. [...]. Om 1 uur waren de kamers die de 'Heren' met hun 4 dames, hm.. hm., wenschten te betrekken leeg. [...]. De 'Heren' waren erg royaal. We kregen engelse sigaretten, warme grog, goede veters, hompen vleesch enz. Zij beweren dat ze hier niet lang zullen blijven. Of ze ook van hun nederlaag doordrongen zijn!

2 Oct. [...]. De heele nacht drukte rondom het huis geweest van de 'Heren'. Auto's reden af en aan. Ook werd er flink gevlogen en geschoten. [...]. Ondertussen kwamen er weer heel wat vliegtuigen over, waar enkele malen tevergeefs op werd geschoten. **4 Oct.** [...]. De inkwartiering die we sinds zondag hadden loopt morgen weer ten einde. Onze 'beschermers' zoeken dan hun heil weer elders. Door hun onverwachtse vertrek kregen wij vandaag een heerlijke soldaten soep te eten. Ook de Duitse (Hollandse) zuurtjes laten zich de kinderen (en ons) best smaken. Vanavond kregen we zomaar een fles echte rum. Verrukkelijk smaakt dat, als je in lange tijd niet zoiets gehad hebt. [...]. De meeste Duitsers zijn nu weer weg. Vanmiddag kwamen de laatste 2 nog even afscheid nemen. Zij waren erg down. Toch denken ze nog dat Duitsland winnen zal. [...]. **7 Oct.** [...]. Vanmiddag ... zouden we wat gaan

De gordelriem, gevonden in het rieten dak van Remmerstein, met het lege pistoolholster, waarin de brief van McNaught was weggestopt

dutten. Net hadden we onze ogen dicht, of daar hoorden we vliegtuigen naderen, 't hield niet op! Wij gekeken, en ja hoor, we zagen ze. Honderden en honderden gingen er over, heel gemakkelijk zichtbaar. 'T Was te vergelijken met een zwerm bijen in het groot. Vanavond hoorden we uit goede bron dat er vanmiddag 2900 vliegtuigen waren overgekomen, op weg naar midden Duitsland. [...]. **17 Oct.** [...]. Zoals ik reeds schreef wennen we al wat aan het telkens ontspringen der granaten rondom ons. Het eenige wat ons die dag opviel, was, dat we zoo vaak aanloop kregen van de Duitsers. 's Avonds ongeveer half zeven vielen er granaten heel dicht in onze buurt. ... Ook zagen we nog een geweldige brand in Rhenen, alwaar enkele winkelhuizen verbrand en beschadigd zijn.

17 Oct. [...]. Om half één zaten we aan de koffietafel. Ondertussen kwam er bericht dat we toch moesten evacueren. Ditmaal naar het grote huis⁶ van onze, echte, burgemeester n.l. 'De Hucht'. Dat ligt tussen Rhenen en Elst. Men snapt wat dat weer te doen gaf. Het personeel kreeg een kwartier om hun spullen bij elkaar te pakken. Wij hadden alles ingepakt staan, dus waren gauw klaar. Daarna moesten we weer net als op 4 september in Heimerstein alles zooveel mogelijk in lakens en slopen pakken. Alles wat maar helpen kon hielp mee. Ook kregen we hulp van enkele soldaten. Enkele O.D.'ers, waaronder een Joods echtpaar en 2 Tommie's⁷ die wij onderdak hadden, hebben we op een linke manier het huis uitgeholpen, dat was wel even benauwd hoor! Om ongeveer half vijf stond de heele zaak gepakt buiten het huis. Van de Duitsers kregen we een vrachtauto, van het Rode Kruis enkele karren en paarden. Daarmee konden we de heele zaak, behalve de meubels, verhuizen. [...]. Mijnheer André dankte ons met een enkel ontroerend woord voor de flinke hulp, die we op die dag hebben verleend.

Waarschijnlijk heeft McNaught toen de koppel met de brief, waar hij mee bezig was, ijlings in het riet verstopt.

BRON 2

Tijdens een op de band opgenomen interview, dat één onzer in 1980 met J. van Doesburg(8) heeft gevoerd, vertelt deze onder meer letterlijk:

Nou, dat is een mooi verhaal, dat zal ik je vertellen. Heimerstein hadden ze in brand gestoken, met die luchtlanding, die SS. Toen zaten ze met een stel van die ongelukkige mensen, hè. Waar moesten ze heen met die ongelukkige mensen? Waar naar toe, ja? Remmerstein staat leeg! Dus het hele spul naar Remmerstein. Dat is een groot huis. Dus dat hele spul zat daár. Daar zaten nog 5 officieren, van die Amerikanen en Engelsen, en daar zat Henk, en nog een maat van 'm. En daar komt op een goeie middag een hele colonne Duitsers, artillerie, komt naar Remmerstein toe. En vorderen! Juh, zei Van Dam(9), ik heb het hele huis vol met ongelukkigen zitten, kom maar eens kijken. Deraus! Nou, Van Dam die stond niet voor één gat gevangen, dus die zei tegen die officieren en Henk en Das

[?], en .. hoe heette die andere politieman? De man een deken en een matras op je kop, en naar mijn huis toe. En Heimerstein, die jongens ook allemaal, toen hadden ze alleen jongens op Heimerstein, die jongens ook allemaal de dekens, en de kleren en dat ging in een optocht, met al die stumpers, en die piloten en alle onderduikers, en er zat nog een Jood in, alles ging achter mekaar ging zo naar Van Dam z'n huis. En daar zat 't spul, en er moest raad geschapt worden. Twee Joden zaten er allemaal, en een vrouw in dat huis, dat was nog maar een klein huisje vroeger, later is het nog iets verbouwd geloof ik. Maar toen zijn die van Heimerstein zijn naar De Hucht gebracht, waar ze nou weer zitten. Waar nu de paters zitten. Van daaruit hebben ze ze later geëvacueerd naar ik geloof Hilversum, of die kanten uit. Maar zo is dat toen gegaan, die Duitsers hadden daar helemaal geen erg in, die zeiden alleen maar Deraus! Dat was allemaal Wehrmacht.

Toen er met de huidige bewoners van Remmerstein over nagedacht werd, wat te doen met de brief en te achterhalen hoe het de parachutist verder vergaan zou zijn, kwam Toon Blokland, ervaren met het opsporen van piloten op Internet, in het beeld. Na een mailtje aan hem antwoordde hij na enkele uren: 'Ik heb 'm!!! En het is geen Amerikaan, maar een Engelsman!'

In een volgend nummer zal hij verslag doen van zijn naspeuringen naar de familie van McNaught. Want de brief, die nooit is verzonden, zal natuurlijk uiteindelijk toch verzonden moeten worden, maar nu naar de nazaten. Een derde bron(9), gevonden op Internet geeft nog extra uitleg over enkele gebeurtenissen. Tussen [] geplaatste tekst betreft aanvullingen van Dicky van Veldhoven

Dicky, vader, Janna en Piet van Veldhoven, september/oktober 1944. (Foto kapper Joop Fles, de verloofde van Janna)

INTERNET

In een op Internet gepubliceerd verslag wordt in 2001 door George Merz [piloot van de in de Achterbergse Meent neergestorte Dakotoa C-47] zijn avontuur aan een ex-collega verteld. Een deel van dit verslag wordt hier aangehaald. Merz zat met zijn co-piloot, een Britse parachutist [Frank McNaught] en een piloot van een Mustang jachtvliegtuig, George Sykes ondergedoken in een 'farmhouse' [woning van de familie G. van Veldhoven, Achterbergsestraatweg 144]. Na drie weken kwam er een Duitse officier [op de fiets, hij had een Schreibstube nodig] die de boerderij opeiste: 5 officieren zouden in de woning trekken, en 40 [28] dienstplichtigen zouden bivakkeren rondom de boerderij: zij moesten uitblazen vanuit het front langs de Rijn. Wij moesten dus verkassen, fietsen waren zo geregeld, en terwijl wij het pad aan de ene kant van het huis uitfietsten stonden de gearriveerde Duitsers ons vanaf de andere kant aandachtig aan te kijken. We trokken naar een ander huis 3 kilometer verder, genaamd Rammerstein (!). Hier hadden ze mensen die mentaal gestoord waren, zeg maar een gekkenhuis.

Daar verbleven we in de zolderverdieping, de verpleegden met personeel bewoonden de eerste twee verdiepingen. Ik liep de zolder op en ontmoette daar Desantis. Men had mij reeds verteld dat deze Amerikaanse sergeant hier was ondergebracht. Men had reeds acht dagen op hem gewacht toen hij zich verborgen hield in die oude fabriek, waar hij haast stierf van de honger. [Hij heeft 's nachts uit de lunchpakketjes van de enkele nog in de fabriek aanwezige werknemers zich gedeeltelijk kunnen voeden. Deze vroegen zich af, wie hun boterhammen gapte].

Hoe dan ook, nadat wij daar ongeveer drie dagen geweest waren eisten de Duitsers de eerste verdieping van het gesticht op, zodat alle bewoners moesten verhuizen naar de tweede verdieping en de zolder. Wij hadden een kleine kamer ergens opzij, dat wil zeggen Desantis, ik zij de gek, Woody Haagensen, George Sykes, twee Nederlandse politiemensen [Henk van Doesburg, de zoon van de Rhenense opperwachtmeester van de Rijkspolitie, met zijn Wageningse makker] en onze Britse parachutist. We verbleven allen op die zolder.

Enkele dagen later gaven de Duitsers een nieuw bevel: iedereen moest het huis uit. Ze namen het gehele huis in bezit. Alle bewoners moesten worden geëvacueerd, die uiteindelijk in een of andere schuur ergens in het noordelijk deel van Holland terecht kwamen.

Zo gezegd, zo gedaan: in de morgen waarop we verdwijnen moesten droegen alle bewoners hun persoonlijke bezittingen met zich, en kledij en beddengoed moesten mee, we kregen elk een waszak. Ik had een overall aan, weet je, en zij gaven me een slappe hoed op het hoofd. Dat was mijn uitrusting, en de andere kerels hadden iets dergelijks aan.

We liepen in een rij met de bewoners, en er waren iets van acht verpleegsters, gekleed in het wit en ze begeleidden de bewoners naar beneden de trap af. De Duitse soldaten kwamen de trap op, dichterbij dan ik nu tegenover jou sta, maar wat de Duitsers alleen maar deden was dat ze hielpen het beddengoed

naar buiten te brengen. Toen we beneden aan de trap gekomen waren aan de voorkant van het gebouw liepen de meesten via de openslaande tuindeuren naar buiten. Daar stond een verpleegkundige die wist wie de onderduikers waren, en ze tikte ons op de schouder, en zei: 'Die kant op.' We kwamen aan de achterkant terecht terwijl iedereen aan de voorzijde het gebouw verliet. Aan de achterkant was een bos, we lieten alles dat we bij ons hadden achter en we verstopten ons in dat bos. Daarna nam men ons mee naar een soort blokhut waar een man en zijn vrouw woonden met hun Ierse Setter. Daar kregen we met hen een lunch. Toen kwamen we onder Brits artillerie-vuur, en de scherven vlogen in het rond. We renden een schuilplaats in. Toen het afgelopen was, kwamen die lui met hun fietsen. Het waren onze Hollandse vrienden uit de boerderij die we hadden moeten verlaten: Janna en Dickie en Piet [Van Veldhoven] en nog een Hollander. Hij leek op een bekende, groot, blond en hij reed altijd op een fiets, in regenjas en was altijd netjes gekleed: das, pak. Later hoorde ik dat hij een van de leiders was van de ondergrondse, en dat hij een industrieel was, of hij had iets te maken met de Spoorwegen [dit was ir. W. Hupkes, President Directeur van de Nederlandse Spoorwegen]. Ze hadden twee of drie fietsen bij zich, in elk geval keerden Woody, Desantis en de Britse parachutist op de fiets weer terug naar de boerderij. George Sykes en ik moesten lopen en een van de zusjes, Dicky, de jongste, liep met ons mee. We konden terug naar de boerderij, de Duitsers waren weer vertrokken.

Overal waren Duitsers, omdat we in een gebied waren waar zich veel afspeelde. We liepen door de velden, langs paden en het meisje liep gearmd met ons mee. George Sykes aan de ene kant en ik aan de andere. Zij gooide een been omhoog en we deden net of we jongelui waren die heerlijk genoten. En het werkte, wie liepen recht op de boerderij af, na drie kilometer of zo.

Toen we daar weer terug waren hadden de vader en de rest sigaren en wijn en wij waren in een feeststemming. We hadden allen Schnapps en enkele goede sigaren en ze vertelden dat deze afkomstig waren van de Duitse officieren die er gezeten hadden, die uit dank wat achtergelaten hadden en het werd nu met ons gedeeld. [Dicky vertelde dat het die avond, de afscheidsavond, een groot drankfeestijn is geweest]. De volgende dag hadden ze opdracht van de ondergrondse dat ze de piloten eerst wensten. Zo ging dat, Piloten Eerst. Dat betekende dat George Sykes, Woody en ik deel konden nemen aan het ontsnappingsplan.

Ze hadden fietsten voor ons en we traptten naar Bennekom met Piet, die kerel die bij het vliegtuig op ons af kwam. Hij leidde ons naar Bennekom naar een groot huis. Weer overal Duitsers, weet je, en zij knikten naar ons. Ik had steeds een pijp van een maïskolf in mijn mond, het leek erg nonchalant, maar het is verbazingwekkend hoe het werkte.

In die tijd dat ik ondergedoken was in Holland bleken de Hollanders een aardig goed systeem te hebben. Man, zij wisten wie waar was en op een dag bracht één van die lui van de ondergrondse me een briefje van een andere ondergedoken Amerikaan.

Frank McMcNaught, of een van zijn nazaten, bleek onvindbaar. In een vervolgartikel zal Toon Blokland verslag doen van zijn speurtocht.

LITERATUUR

H. Dekker, 'Het Paterhuis', in: *Oud Rhenen* 24 (2005), nr 1, 15-25

H.P. Deys, '60/400 jaar Heimerstein', in: *Oud Rhenen*, 7 (1988), extra nummer

H.P. Deys, M. Evelein, C. Oldenburger-Ebbers, S. von Geldern-Bentinck, 'Honderd jaar Remmerstein', 4 hoofdstukken in: *Oud Rhenen* 31 (2012), 3, pp. 4-34.

George Merz, Internet: amcmuseum.org/history/wwii/underground_escape.php 'The Great Underground Escape', by George C. Merz, Lt. Col. USAF (Ret) as told tot Lewis E. Johnson, 1st Lt AUS (Ret);

zie ook: <http://www.paradata.org.uk/article/546/related/32964> General Sir Frank King's account of his escape from George Merz's Dakota flying into Arnhem.

Evert van de Weerd, 'Luchtoorlog boven Ede, Vliegtuigcrashes en bombardementen in de Gelderse Vallei', 2009. De crashes nr. 8, 9 en 11

NOTEN:

1 Jan Willem Nortier (5-9-1918 - 1-12-1979) en zijn vrouw Antje Alida van der Leer (27-3-1914 - 13-10-1971) waren werkzaam in huize Heimerstein, waar in die tijd ongeveer 50 geestelijk gehandicapten werden verzorgd. Het dagboek, dat door een zoon werd uitgetypt, loopt van 4 september 1944 tot en met 9 mei 1945. Het blijkt grotendeels door Annie te zijn geschreven. De familie André verbleef ook op Remmerstein. Op 25 oktober 1944 werd voor het laatst geëvacueerd: men werd overgebracht naar Huize 'De Meent' in Huizen, waar men tot na de oorlog kon blijven en vandaar weer terug kon gaan naar Heimerstein.

2 Dit was het begin van de Operatie Market Garden, met de Slag om Arnhem. Vliegtuigen met zweefvliegtuigen aan een kabel, brachten troepen en materieel naar de Ginkelse Heide.

3 Onderduikers.

4 Heimerstein werd toen 'bewoond' door militairen van de Wehrmacht. Later kwam de S.S. op het idee, zich in dit riante onderkomen, met allerlei voorzieningen, te nestelen, en verjoeg de Wehrmacht. Deze hebben uit wraak het hele gebouw in brand gestoken, de brandweer mocht niet optreden, en zaten in rieten stoelen te genieten van het schouwspel.

5 Dit was het bombardement waarbij de spoorbrug definitief werd verwoest. Deze brug werd pas in 1957 vervangen door een verkeersbrug.

6 Zie Dekker 2005. Er wordt in het dagboek gerept over *onze echte burgemeester*, dit was G.C.D. d'Aumale baron van Hardenbroek, die door de Duitsers was afgezet. De benoeming van een nieuwe NSB-burgemeester, Th. A. Dijkman werd in september 1943 bekend gemaakt.

7 Eén ervan was ongetwijfeld 'onze' parachutist McNaught.

8 Interview van H.P. Deys op cassettebandje d.d. 13-06-1980 met Jan van Doesburg, tijdens de Bezetting brigadier der Rijkspolitie, later opperwachtmeester Rijkspolitie te Rhenen. Hij stond aan de 'goede' kant van het Gezag.

9 Evert Jacobus van Dam, geb. 1905, was officieel pensionhouder, en was volgens Van Doesburg 'voor de duvel niet bang'. Van Dam was de boswachter van het landgoed Remmerstein, die tijdens de oorlogsjaren het beheer voor het landhuis en het landgoed voerde. De eigenlijke bewoners, het echtpaar Philipse-Bentinck, woonden toen in Den Haag

Verborgen in een steenfabriek

Tiny Booij en Henk Deys

Wij voeren op een binnenschip van 570 ton, een rijnaak, lijkend op een kempenaar, genaamd *Verwisseling*. Ons gezin bestond uit vader Jan Booij (37), moeder Fem (39), Tiny (ik, 12), Jan (10), Femmy (9), Greetje (6), Jan Hendrik (4 ½), Harm (1 ½) en Rieks, geboren op 19 augustus 1944 in Rhenen. We lagen te wachten om stenen te halen langs de noordelijke Rijnsoever bij de kalkzandsteenfabrieken 'Vogelenzang' en 'Leccius de Ridder', welke laatste tijdens de oorlog niet meer werkte. We zouden laden bij de Vogelenzang, maar ook wachtten we de geboorte van Rieks af. Er lag naast ons nog een schip, waar een echtpaar zonder kinderen op woonde. Zij vingens ons op tijdens de bevalling, want dat gebeurde gewoon aan boord, en wij, de kinderen, waren even weg. Dat andere schip is nog vóór de gebeurtenissen in september vertrokken.

De rijnaak 'Verwisseling' van de familie Booij

Femmy, Jan en ik speelden veel aan de wal en dikwijls waren Greetje en Jan Hendrik er ook bij. Aan de kant van de steenfabrieken werd toen nog zand afgegraven om stenen van te maken. Daar was dus een kale zandhelling. Het was heel leuk om eerst een eind naar boven te klimmen en telkens een eind naar beneden te springen in het zand. Er waren heel veel lijsterbessen toen, die prachtig van kleur waren. Greetje was 13 september jarig, ze werd 6 jaar. Femmy bedacht dat we leuk de kamer konden versieren met takjes lijsterbessen. Mijn moeder was er niet zo voor; er werd heel weinig aandacht aan verjaardagen besteed en de tijd was er ook niet naar, vond zij. Maar het mocht tòch.

Op zondagmorgen 17 september leek alles nog tamelijk gewoon. Het zuiden van Nederland was al bevrijd en er waren een paar dagen geweest waarop iedereen dacht dat de oorlog zo goed als voorbij was, bijv. Dolle Dinsdag, maar de euforie was intussen weer voorbij.

Die zondagmorgen gingen we, zoals we gewoon waren, naar de kerk. Ik weet dat nog omdat mijn vader dat vertelde; zelf kan ik me dat niet meer herinneren. Maar als we naar de kerk gingen, was ik er zeker bij als oudste. Nèt na het mid-dageten begonnen er geallieerde jachtvliegtuigen heel laag over te vliegen en te schieten. Je hoorde ze aankomen, met een gierend geluid doken ze en begonnen ze met mitrailleurs te schieten. Achteraf bleek dat ze bezig waren het Duitse afweergeschut bij de Rijnbrug uit te schakelen. Maar ze schoten ook op schepen, omdat die ook bruikbaar waren voor de Duitsers.

We gingen naar beneden in het achteronder en vader liet ons onder de bedden schuilen. Toen het even stil leek liet m'n vader ons snel aan wal gaan en hard naar de steenfabriek hollen. Naast de steenfabriek stond een wit huis, daar woonde de opzichter Spies met zijn vrouw en zoon Marius.

Ondertussen werd er al weer geschoten en Jan en Greetje, die als eersten aan wal waren, vluchtten het huis in. Wij renden allemaal meteen de fabriek in en kropen onder leiding van m'n vader in de ketel, waar de kalkzandstenen klaarge-stoomd werden. Dat was een meterslange buis van heel dik ijzer met een doorsnee van ca. 1,60 m, denk ik. Die ketel was op dat ogenblik de veiligste plek. Toen het weer even stil was kwam de familie Spies met Jan en Greetje ook bij ons in de ketel.

Buiten ging het erg te keer. Je hoorde aan één stuk door het gierende geluid van de vliegtuigen en het gerikketik van de mitrailleurs. We waren erg bang en ik denk dat we allemaal heel stil waren. Mevrouw Spies was nogal angstig, maar mijn ouders maakten een kalme indruk. Dat had in ieder geval op mij en de andere kinderen invloed. In mijn herinnering zat meneer Spies zo ver mogelijk van iedereen verwijderd;

Een Dakota C-47 Skytrain, waaruit Frank McNaught (in de Meent) en David Desantis (bij de Rijnbrug) op 18 september 1944 ontsnapten

In dergelijke stoomketels schuilde de familie Booij tijdens de luchtaanvallen. De ketels op de foto zijn in werkelijkheid van de andere kalkzandsteenfabriek, De Vogelenzang

hij bemoeide zich nergens mee. Marius zat naast z'n moeder. Het is vreemd, maar ik zie in mijn herinnering eigenlijk alleen de volwassenaen daar zitten. Alle kinderen zijn heel stil geweest, denk ik. Riex was een baby van vier weken, Harm was anderhalfjaar en Jan Hendrik vierenhalf.

Ik weet niet meer hoe lang het geduurd heeft, maar op een gegeven moment werd het buiten stil, wonderlijk stil. We

wisten niet wat ons overkwam. Mijn vader ging naar buiten om te kijken of het veilig was en riep toen dat we ook konden komen. Buiten zagen we in de verte een wonderlijk schouwspel. We zagen grote vliegtuigen overvliegen met twee zweefvliegtuigen op sleeptouw. We zagen ook honderden parachutes in de lucht hangen, die langzaam naar beneden zakten. We wisten toen nog niet wat het betekende, al snapten we wel dat aan die parachutes soldaten van het geallieerde leger hingen die de Duitsers kwamen bestrijden. Later begreep ik dat dit het begin van de geallieerde Operatie Market Garden was.

Ik weet niet meer of we die nacht nog weer aan boord gingen slapen. De volgende dag begon het weer opnieuw, maar nu kwamen er geen jagers voor de transportvliegtuigen uit. De geallieerden hadden kennelijk onderschat dat de Duitsers zo snel hun afweergeschut konden herstellen. De vliegtuigen kwamen ook over ons heen; er werden nu veel transportvliegtuigen neergeschoten. 's Avonds bleek dat er bij ons in de buurt drie waren neergekomen. We zaten weer allemaal in de ketel, want al was het nu een ander geluid, het bleef zeer angstaanjagend.

Later, toen het weer rustig was, bleek dat één van de vliegtuigen ongeveer driehonderd meter bij ons vandaan was neergekomen. Een deel van de bemanning was eruit gesprongen per parachute. We zagen op een gegeven moment een schaduwlans de ronde opening van de ketel flitsen, net alsof er iemand langs rende. Mijn vader riep: 'Wie is daar?', maar er kwam geen antwoord en we dachten er verder niet meer aan. Voordat het veilig genoeg leek om buiten te gaan kijken

hoorden we Duitse soldaten de fabriek in komen. Ze riepen 'Werda?'. Mijn vader riep 'Wij zijn hier.' De Duitse soldaten zochten in de fabriek naar een van de bemanningsleden van het vliegtuig, want ze misten er één. Ze vroegen of wij iets gezien of gehoord hadden, maar niemand had natuurlijk iets gezien of gehoord. Ze zochten nog wel in de fabriek, maar vonden niets en vertrokken weer.

Later hoorden we dat het vliegtuig vlak bij de Rijn was neergekomen, in het weiland. Er waren nog meer mannen per parachute uitgesprongen. Eén werd er bij het neerkomen door de Duitsers doodgeschoten. Hij hing aan een parachute in een boom, vlak bij de steenfabriek. Mijn vader zag dat de Duitsers hem weghaalden, de parachute bleef in de boom hangen.

Een ander kwam in de Rijn terecht en werd door de Duitsers eruit gevist en gevangengenomen. Maar de derde, die in dat vliegtuig moest hebben gezeten, misten ze en daar waren ze dus naar op zoek geweest. Waarschijnlijk hebben ze zijn parachute gevonden in de buurt van de fabriek waar wij zaten te schuilen en kwamen ze daarom aan ons vragen of we ook iets hadden gezien. Nadat de Duitse soldaten vertrokken waren kwam mijn vader vertellen wat er gebeurd was en toen mochten wij ook buiten kijken. De parachute hing nog in de boom.

Je kon leuk verstoppertje spelen in de fabriek. Op een dag, ik denk dat het de woensdagerna was, kwamen Jan en Marius de piloot tegen. We noemden hem de 'piloot', of hij dat was weet ik niet, maar hij kwam in elk geval uit een vliegtuig. Zeventig jaar later hoorde ik dat hij David Desantis heette.

Ik denk dat we aan het verstoppertje spelen waren en dat de jongens op hem stuitten. In ieder geval was hij er ook wel aan toe om ontdekt te worden, want hij had heel erge honger. De jongens kwamen naar Femmy en mij en vertelden wat ze hadden gezien. We wisten meteen om wat voor iemand het ging en dat het zo geheim mogelijk moest blijven. Jan en Marius gingen het aan onze vaders vertellen en die drukten hen op het hart dat ze er absoluut met niemand over mochten praten en dat ze het ook niet aan ons mochten vertellen. Ze zeiden niet dat wij het al wisten en bij mijn weten hebben we er nooit over gepraat tot ná de oorlog.

In een bepaald deel van de fabriek mochten we even niet meer komen, daar kon zogenaamd wat instorten, maar wij wisten wel waarom het was. Zelfs Greetje was op de hoogte als ik me goed herinner. Jan en Marius hebben wel tegen ons gezegd, dat zij moesten beloven er niet over te praten en dat onze vaders niet wisten dat wij het wisten, dus dat we onze mond moesten houden. De vaders zijn naar de schuilplaats van de 'piloot' in de fabriek gegaan en toen hij tevoorschijn kwam bleek hij heel erg vies te zijn en enorme honger te hebben. Ze hebben hem eten gegeven en gezorgd dat hij zich wassen en scheren kon. De oudste zoon van Spies, Henk, had connecties met de Ondergrondse. Die zorgde ervoor dat de piloot werd opgehaald en een onderduikadres kreeg. Hij

September/oktober 1944. Boven; vlnr. , Dikcy van Veldhoven, George Merz, Janna van Veldhoven, Woody Haagensen, **David Desantis**, Henk van Doesburg en een Wageningse vriend. Geknield; George Sykes, Piet van Veldhoven, Frank McNaught. Allen, met uitzondering van de Van Veldhovens, zijn tezamen op Remmerstein ondergedoken geweest. (foto kapper Fles)

kreeg van mijn vader een pak en een trui; hij had ongeveer diens postuur. Hij is ondergedoken geweest bij een boer, die nog zeven andere ‘piloten’ in huis had. Hij heeft de oorlog overleefd en mijn vader kreeg later nog een bedankbriefje via de militaire attaché van de USA in Den Haag.

We hebben toen nog een week in die fabriek gewoond. ’s Nachts sliepen we in de ketel, allemaal op een rijtje naast elkaar, Marius lag er ergens tussenin. Mijn vader en moeder hadden beddengoed vanuit de slaapkamers op het schip meegenomen. Rieks lag in een aardappelkistje, daar paste hij goed in. Marius sliep ook bij ons, maar z’n ouders sliepen, geloof ik, gewoon in hun huis. M’n vader deed boodschappen in Rhenen, maar de meeste van al die praktische dagelijkse zaken kan ik me niet meer herinneren. Wij speelden in de lege fabriek; je kon het geluid van de elkaar beschietende legers vaak horen.

Zondagmorgen, 24 september, ongeveer 10 uur. Opeens kwamen er een paar Duitse soldaten de fabriek binnenlopen. Ze riepen, natuurlijk in het Duits, dat iedereen weg moest en zo gauw mogelijk. Binnen een paar uur moesten we weg zijn. Wat nu, waar moeten we heen? Mijn ouders overlegden en besloten om naar de overkant van de Rijn te gaan, naar de Betuwe. Daar waren veel boerderijen en er zou wel een boer zijn die ons in huis zou willen opnemen zolang dat nodig was. Iedereen dacht toen nog dat de oorlog wel heel gauw zou zijn afgelopen en dat het misschien maar een paar weken zou duren.

Mijn vader haalde een roeiboort op die bij het schip lag, een houten boot van zo’n 3 meter lengte, met 3 zitbankjes en 2 roeispanen. Er werden wat dekens en kleren ingepakt en in de roeiboort gelegd. Vaders fiets ging mee en de kinderwagen voor baby Rieks. Zo zijn we allemaal veilig aan de overkant gekomen.

Vlak na de bevrijding, toen alles voorbij was, riep m’n vader

ons bij zich met een geheimzinnige lach op zijn gezicht. Hij zei ons zoiets als: ‘Nou kan ik jullie wel vertellen wat er toen en toen gebeurd is. Wij riepen ‘Dat weten we al lang!’. Tot grote verbazing en schrik van mijn ouders ontdekten ze toen, dat wij dat al die tijd geweten hadden. We werden wel geprezen dat we zo goed onze mond konden houden.

NASCHRIFT

Gedurende de laatste decennia is er veel onderzoek gedaan naar de gebeurtenissen rondom de Operatie Market Garden. Er is op internet veel te vinden in officiële rapporten betreffende deze militaire operatie en met name ook over de lotgevallen van neergeschoten vliegtuigen in de omgeving van Rhenen.

Voor ons verhaal zijn twee ‘crashes’ van belang, die beide op 18 september 1944 hebben plaatsgevonden; beide toestellen waren van het type Dakota C-47 Skytrain. De één was op terugtocht van zijn missie boven de Ginkelse Hei. Het werd geraakt door Duits geschut en het maakte een noodlanding even ten westen van de Rijnbrug, tussen de Cuneralaan en de Rijn. Hieruit heeft David Desantis zich kunnen redden door zich in de kalkzandsteenfabriek verborgen te houden; hij is de ‘piloot’ in het verhaal hierboven weergegeven.

Het andere toestel, dat nog op weg was naar de Ginkelse Hei, werd ook geraakt en het landde vrijwel ongeschonden in het Middenveld, Achterberg, tussen de Maatsteeg en de Grift. Hieruit kwam onder meer Frank McNaught, beschreven in een ander hoofdstuk in dit nummer: My Darling Wife.

David Desantis werd na een kort verblijf op Remmerstein opgevangen door Piet van Veldhoven in het huis van diens vader. Zijn moeder was reeds door de Duitsers opgepakt en zij zou kort voor de bevrijding in Ravensbrück worden omgebracht. De andere parachutist, Frank McNaught, bleek vanaf het vliegtuig in de Meent op zijn rug door Piet meege-sjouwd te zijn, ook naar diens woning. Toen de woning van Van Veldhoven ontruimd moest worden omdat er 28 Duitse militairen zouden worden ondergebracht, zijn de hierin ondergedoken geallieerden in der haast op Remmerstein ondergebracht.

In een uitgebreid artikel in het volgende nummer van Oud Rhenen zal door Toon Blokland hier meer over verteld worden.

Tiny Booij heet inmiddels Tiny Brug-Booij. Zij heeft dit verhaal met Henk Deys naar een eerdere tekst aangepast en aangevuld.

LITERATUUR:

E. van de Weerd, ‘Luchtoorlog boven Ede, Vliegtuigcrashes en bombardementen in de Gelderse Vallei’, 2009. De crashes nr. 8, 9 en 11

Op internet: zoeken op ‘David Desantis Rhenen’ en ‘George Merz’. Zie ook het artikel ‘My Darling Wife’ in dit nummer van Oud Rhenen.

Een faillissement in 1741

Willem H. Strous

Dankzij een faillissementsdossier van 1741 tot 1751 in het Oud Archief Rhenen dat handelt over de boedel van Abram Abrahamsen, de tafelhouders van de Bank van lening in Rhenen, krijgen we zowel inzicht in de afwikkeling van een achttiende-eeuws faillissement als van de indeling van een achttiende-eeuws huis en de inboedel daarvan, zoals meubilair en wat er aan de muren heeft gehangen.

DE LOMMERD IN RHENEN

Jaren geleden, in 2000, heb ik dit dossier getranscribeerd omdat ik een en ander nodig had voor mijn publicatie *Joods Rhenen 1634-1916*. In dit dossier wordt de gang van zaken van een faillissement in de achttiende eeuw beschreven². Nu

mijn collega-onderzoeker/ auteur Ad de Jong zich bezighoudt met de beschrijving van huizen en hun bewoners in de binnenstad van Rhenen vanaf de middeleeuwen tot in de twintigste eeuw heb ik mijn oude gegevens weer eens opgezocht, omdat daarin beschreven wordt hoe een huis in de Herenstraat in 1741 was ingedeeld. De Jong beschrijft de kadastrale ligging van een pand, terwijl ik, dankzij het Abrahamsen-dossier, inzicht kan geven in het interieur van een woning in de Herenstraat.

In de uitzetting van de huis- en hardstedegelden van Pasen 1737³ wordt als 70^e inschrijving de bewoner, Abram Abrahamsen, genoemd. Hij woont in het rijtje waar ook de weduwe Van Ijssendoorn, Gerrid van Sandbrink, de oud-burgemeester Roghair, burgemeester Van Deventer, Godert van Cooten, de hoofd

schout Smissaert, Casimir Clem, (Abram Abrahamsen) en Hillebrand Cornelissen wonen. Zij worden allemaal aangeslagen voor bedragen tussen acht en zestien (Smissaert) gulden. Na Hillebrand Cornelissen volgen vijf huizen voor twee resp. tweeënhalve gulden. Deze laatste vijf liggen in de buurt van de Bergpoort. Abrahamsen de pandjesbaas woont zogezeegd op stand. Hij zal de zoon zijn geweest van Abraham Ijsaqs de Jode, die het pand in 1690 voor 1210 gulden kocht van Gijsbert van Seventer, een voor die tijd duur en groot pand.⁴

In 1744, na het faillissement van Abram Abrahamsen, is de eigendom van zijn huis overgegaan op Willem Adriaen

*Bodeteken ca 1750
Gemeentemuseum Het
Rondeel, foto Willem H.
Strous, Rhenen)*

*Armband van de stadsomroeper met daarop -RHENEN-- ca 1750
Gemeentemuseum Het Rondeel, foto Willem H. Strous, Rhenen*

Bouwens, die er niet zelf woont maar het pand verhuurt aan Jacob Weijl, de opvolger van Abrahamsen als pandjesbaas. Zowel Abrahamsen als Bouwens wordt aangeslagen voor twaalf gulden. De opbrengst van het pand zal gebruikt zijn in de vereffening van het faillissement.

Jacob Weijl heeft het niet lang volgehouden als tafelhouders van de Bank van lening, want vanaf 22 december 1744 wordt de Bank voor zes jaar gepacht door Godschalk Hijmans voor veertig gulden per jaar. Hijmans opent zijn pandhuis ook in de Herenstraat, maar meer in de richting naar de Westpoort; het is volgens de uitzetting de 38^e inschrijving en het huis ligt ter hoogte van het voormalige postkantoor. Hij huurt het van Gerrit van Holst en wordt voor zevenenhalve gulden aangeslagen voor de huis- en hardstedegelden. Godschalk woont dan met zijn vrouw Beeligje Godvliet, dochter Chrisje en dienstbode Hester Isaak tussen de huizen van hoofdofficier Cornelis Van Brien en Margaretha van Poolsum, weduwe van oud-stadssecretaris Van Deventer, met andere woorden evenals Abrahamsen op goede stand.

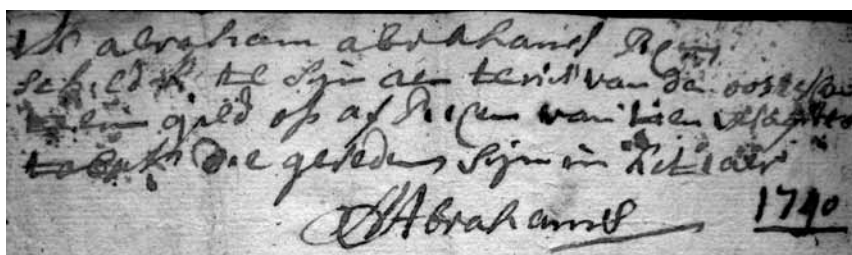

Doos met goudgewichten ca 1750. Heeft Abrahamsen ook met zoiets in zijn Bank van lening gewerkt?
(Gemeentemuseum Het Rondeel, foto Willem H. Strous, Rhenen)

DE TAFELHOUDER EN ZIJN VERDIENSTEN

Abram Abrahamsen heeft verschillende bezigheden om de kost te verdienen. Als jood kan hij geen ambacht uitoefenen dat is voorbehouden aan de burgers die lid zijn van een gilde. Hij is behalve pachter van de Bank van lening opkoper van tabak, heeft een slagerij en is blijkbaar ook rentmeester van Andries Adolf Deutz⁵. Deze verkoopt in april 1739 aan de Rhenense schout mr. Balthasar Smissaert een vordering op Abram Abrahamsen van 1.200 gulden en de netto-opbrengsten van landerijen in de Middelwaard onder Rhenen over 1738 en 1739. Smissaert betaalt er 2.000 gulden voor. Op 21 april 1740 legt Abrahamsen zijn rekening over 1738 over, waaruit blijkt dat de netto-opbrengst dat jaar 548 gulden

Briefje met handtekening van Abram Abrahamsen (RHCZOU OAR 1337-1851 Toegang 66, inv.nr. 682, foto Willem H. Strous, Rhenen)

twee stuivers en tien penningen bedraagt.

Regelmatig vindt er een verkoping plaats van panden die langer dan een jaar en zes weken in de lommerd hebben gestaan en niet zijn teruggehaald. Op 1 mei 1738 is er ook zo'n verkoping geweest van voorwerpen die bij Abrahamsen zijn beleend, te veel om hier op te noemen, maar een paar voorbeelden geven inzicht in wat achttiende-eeuwse Rhenenaren bij de lommerd brengen en wat anderen daarvoor willen geven. Hoeveel narigheid daar achter schuilgaat blijkt er natuurlijk niet uit.

Abrahamsen koopt een bruine mansrok voor vier gulden, een bedlaken voor een gulden vijf stuivers, een neteldoekse neusdoek voor twaalf stuivers, een gouden ringetje voor zes gulden vijf stuivers negen penningen. Maar ook deurwaarder Van Ommeren (een gouden slotje), Harmen Clarenbos (3 ellen grauw linnen), Pieter Schuurmans (een koperen lamp en een zwart bijbeltje) en vele anderen vinden iets van hun gading en betalen daarvoor. Abrahamsen kan uit de opbrengst zijn staangeld verhalen.

Porseleinen kopje ca 1750, zoals kan zijn aangetroffen in de boedel van Abrahamsen. Dit kopje is gevonden tijdens de opgraving van het oude veerhuis in ca 1980. (Gemeentemuseum Het Rondeel, foto Willem H. Strous, Rhenen)

FAILLISSEMENT

In mei 1741 valt het doek voor Abrahamsen. Zijn schulden aan 45 inwoners zijn opgelopen tot 4.720 gulden 19 stuivers. Daaronder zijn wat kleinere schuldeisers zoals de vrachtrijders Kors Versteeg en Teunis van den Oosterkamp, Steven van Druuten die tabaksmanden leverde, de winkelierster juffrouw Grossart en Aart van Schonevelt voor twee partijen tabak. Maar ook burgemeester Van Deventer met 721 gulden 8 stuivers, Smissaert met 389 gulden 17 stuivers en de kooplieden Jons en Samuel Coheijn met 275 gulden zitten in het rijtje crediteuren. Aan de stad is Abram nog 120 gulden schuldig voor achterstallige pacht van de Bank van lening. Terwijl zijn inboedel wordt geïnventariseerd, verzoekt een aantal van zijn medeburgers het stadsbestuur om hem op te sluiten in de stadsgijzelskamer totdat hij zijn schulden aan hen heeft betaald. Men heeft de indruk dat 'hij zich met slinkse streken tracht te behelpen', waardoor zij niets van hun vordering dreigen terug te zien. De vroedschap stemt ermee in. Substituut-schout Rutger Budding en deurwaarder H. van Ommeren halen Abrahamsen op en rekenen daarvoor een gulden tien stuivers. Maar de burgers krijgen al snel spijt van hun actie als ze horen hoeveel deze gijzeling hun wel niet kost. De eerste zes dagen kostte dat een gulden tien stuivers per dag, de volgende zes dagen een gulden vier stuivers en daarna twaalf stuivers per dag, inclusief de kamerhuur van tien stuivers. Voor brood en dun bier worden twee stuivers per dag in rekening gebracht. De crediteuren waren van plan hem in gijzeling te laten zitten tot alles betaald is, maar ze hebben uitgerekend hoeveel dat per jaar kost: voor kamerhuur 182 gulden 10 stuivers en voor kostgeld 36 gulden 10 stuivers, in totaal per jaar dus 219 gulden. Dat wordt de crediteuren te gortig en ze vragen het stadsgerecht Abrahamsen over te brengen naar de stadsgevangenis, naar een van de drie nieuwe kamertjes in het nieuwe raadhuis, naar de konijnen-

kooi (waar dat is is onbekend) of naar 'de bagijne kamer op de toren.' Maar het gerecht wijst het verzoek af: iemand die gegijzeld is hoort niet in een gevangenis. Voor Abrahamsen een gelukkige uitspraak.

Terwijl Abrahamsen in gijzeling is wordt zijn boedel geïnventariseerd. Substituut-schout Budding loopt met procureur Boon en deurwaarder Van Ommeren het hele huis door om alles wat ze tegenkomen te noteren. Ze zijn daarmee twee dagen bezig en brengen voor hun arbeid 3 gulden per dag in rekening.

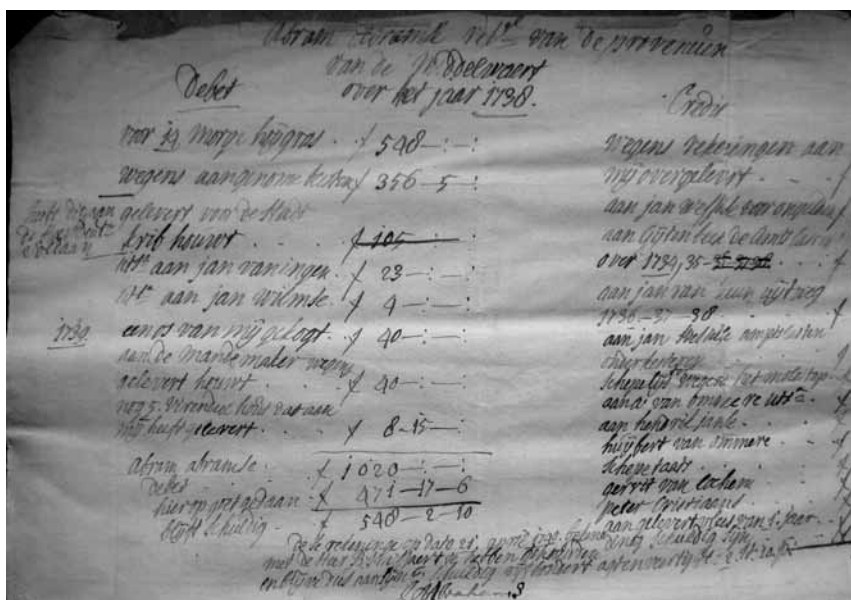
In opdracht van de burgemeester zijn door deurwaarder Hendrik van Ommeren, met hulp van 'de dienders', eerst alle panden van de lommerd die ze aantreffen op karren naar het stadhuis vervoerd. Dat zullen ze gedaan hebben aan de hand van de administratie en de pandbriefjes. Van Ommeren rekent hiervoor een halve dag werk à een gulden tien stuivers, de dienders betaalt hij in jenever à raison van veertien stuivers. Blijkbaar heeft Budding toezicht gehouden, want deze rekent hiervoor een gulden en tien stuivers. Van Ommeren brengt nog veel meer in rekening, want ook aan bijvoorbeeld de koster betaalt hij vier stuivers om de klok te luiden als oproeping dat de verkoping van de goederen begint. Maar het meeste verdient hij zelf door zes dagen en nachten de spullen van Abrahamsen te bewaken à twee gulden en tien stuivers per etmaal voor onder andere drank. En zo pikt iedereen een graantje mee in het faillissement van de tafelhouder.

DE INDELING VAN HET HUIS EN DE INVENTARISATIE

Op 17 mei 1741 begint Johan Boon, notaris bij het Hof van Utrecht, in aanwezigheid van Rutger Budding en Hendrik van Ommeren, met de inventarisatie. De ruimte waar Abrahamsen de lommerd hield, de winkel, zal buiten de inventarisatie zijn gehouden, wat al blijkt uit de mededeling 'boven en behalve de goederen of panden tot de Lombert behorende' aan het begin van de rondgang door het woonhuis.

Ze beginnen in 'de grote voorkamer', waarin ze onder andere een eiken tafel aantreffen en een grote spiegel met zwarte lijst en een kleine met een vergulde lijst, een leeg klein ingelegd kabinetje op voet, een grote kast met beddegoed, een ledikant met groen behangsel, een oud bed met een dekbed, drie peluwen en drie kussens, zes Spaanse leren stoelen met kussens, een theetafel met een stoeltje, een theerekje met twaalf kopjes, een spoelkom, tien porseleinen schoteltjes en een blauw Delfts schoteltje, bijna alles beschadigd, en een Oost-Indische kist.

In 'de kleine voorkamer' vinden ze onder andere een lessenaar met papieren, twee grote schilderijen (samen gewaardeerd op een gulden!), een toonbank met een koffiemolen, een ledikant met katoenen gordijnen zonder beddegoed, een kast en een klein kastje beide met wat oude prullen, een doosje met twee goudgewichten, drie paar schalen met balansen, twee oude pistolen, een landkaart en een wapenbordje achter glas en twee kleine schilderijtjes, een blaas met snuiftabak.

Afrekening van de inkomsten en uitgaven van de Middelwaard over 1738 (RHCZOU OAR 1337-1851 Toegang 66, inv.nr. 682, foto Willem H. Strous, Rhenen)

'In de binne keuke' een glazen kast met daarin vijftien grote en kleine tinnen schoteltjes of borden, een geelkoperen kof-fiekkan, een roodkoperen chocoladekan, vijf tinnen bekertjes, een koperen theeketelje, een tinnen zoutvat met deksel, een houten kast waar de gouden en zilveren panden werden be-waard. In deze keuken staan een ledikant met oud groen behangsel en een bed met dekbed, twee peluws, twee kussens, twee slopen en twee lakens. Is dit het bed van Abram en zijn vrouw Isabella, elders wordt ze Aletta genoemd, met zicht op de kostbaarste panden?

Dan zijn er nog 'in de vaste bottelarije' met enige botteltjes en enige sommelerijs, en 'in de bedstee' een bed, een peluw, vier kussens, twee slopen, twee dekens en twee lakens.

'In de aghterkeuke' vinden Boon c.s. een tafel met een la en een tafellaken, een ijzeren haaltje met een strijkijzer, ook hier een oud bed met een dekbed, een kussen en twee lakens, veel keukengerei, een vogelkooitje, tien(!) stoelen. 'In de kachgel' (is dit een stookhok?) een tafel, twee banken, twee stoelen en alweer een oud bed met peluw en dekens.

'Aghter in het slagthuijs' een viertal hakmessen en drie slachtmessen, vier ijzeren haken en een vleesboom met het touw, twee schragen, vijftien gewichten, een leertje (ladder-tje) van elf sporten en een kalfsvlees. Deze ruimte wordt ook gebruikt om de was te doen, want in een tweetal wastobben liggen hemden, slopen, tafellakens, een servet en wat ander klein goed.

'Bove op de solders' zes ijzeren potten, vijf oude kisten en een rustbank met matras, lakens en twee kussens. 'Op de bovekamer' het zoveelste bed met twee kussens, dekens en lakens, twee stoelen, twee kapstokken, een eiken kast en een klerenrek.

DE AFWIKKELING VAN HET FAILLISSEMENT

De heren maken ook schattingen van wat de spullen zullen opbrengen en komen tot een totale opbrengst van 115 gulden 18 stuivers. Afgezet tegen de schuld van 4.720 gulden 19 stuivers stelt de geschatte opbrengst van de boedel dus niet veel voor. Ook de opbrengst van de in de lom-merd aangetroffen panden helpt niet echt. Deze goederen worden op 20 september 1742 voor in totaal 178 gulden 11 stuivers geveild – een gespecificeerde lijst van de spullen, de kopers en de bedragen, ligt in het dossier.

Maar Abrahamsen moet ergens nog wat contanten hebben liggen, want op 19 december 1741 is er een schriftelijke belofte van hem en zijn vrouw aan 36 schuldeisers om binnen een jaar aan hen 3.421 gulden 17 stuivers te betalen. Deze belofte wordt voor gezien getekend door substituut-schout Budding, deurwaarder Van Ommeren en juffrouw Brossart. Is deze belofte gedaan om ontslagen te worden uit de gijze-ling? Een rekening van deze gijzelingskosten ligt niet in het dossier, zoals er wel meer ontbreekt, waaronder een lijst met daarin welke preferente crediteuren wat hebben gekregen. Deze lijst moet er wel zijn geweest, want op de lege omslag staat vermeld dat op 17 december 1747 toestemming is verleend om hun uit te betalen.

Op 20 april 1751 vindt na tien jaar de definitieve afwik-keeling plaats – ook toen al maalden de molens langzaam. Van de 780 gulden 14 stuivers die dan nog verdeeld kunnen worden gaat eerst nog ruim 309 gulden af voor preferente crediteuren die betrokken waren bij de afwikkeling van het faillissement, te weten enkele gecommiteerden, substi-tuut-schout Budding, procureur Boon, deurwaarder Van Ommeren, bode Jan Mol, oud-cameraar Jan Adriaen van Deventer namens de stad en raad Rutger Budding namens de stad. Hierna komen de concurrente crediteuren aan de beurt om te verdelen wat er nog overgeschoten is, namelijk de overblijvende 470 gulden 19 stuivers 14 penningen. Het zal veel frustratie hebben gegeven, want het was over het algemeen de zogenaamde werkende stand die met veel plo-teren nu de financiële klappen moest opvangen. Van de 29 personen die op deze laatste uitdelingslijst voorkomen zijn er 23 die met de tabaksteelt hun geld moesten verdienen en voor wie het zuur moet zijn geweest dat zij van hun vordering op Abrahamsen na tien jaar procederen gemiddeld minder dan 20% terugzagen. Dirk Willem Volhart, Gerrit van Santbrink en de weduwe van Cornelis van Ommeren horen tot die paar schuldeisers die niet financieel afhankelijk zijn geweest van de tabak; zij hadden ook nog andere inkomsten.

Dat Abrahamsen failliet ging was een gevolg van de slechte economische toestand in stad en land. Mensen brengen hun spulletjes in arre moede naar de lommerd om weer even financieel vooruit te kunnen. Als zij niet in staat zijn hun eigendom weer op te halen is de tafelhouder zijn geleende geld kwijt én zijn verdienste uit rente. De opbrengst uit verkoop van niet-teruggehaalde spulletjes zal niet tegen deze verliezen opwegen. Abrahamsen was slachtoffer, net als zijn schuldeisers.

De opvolger van Abrahamsen als pachter van de Bank van lening zal hard hebben moeten werken om het vertrouwen van de bevolking weer terug te winnen. Waarschijnlijk is dat de reden dat de Rotterdammer Jacob Weijl het noggeen twee jaar heeft volgehouden. Godschalk Hijmans is het gelukt, want hij heeft jaren lang de Bank kunnen pachten. De tijden zullen zijn verbeterd.

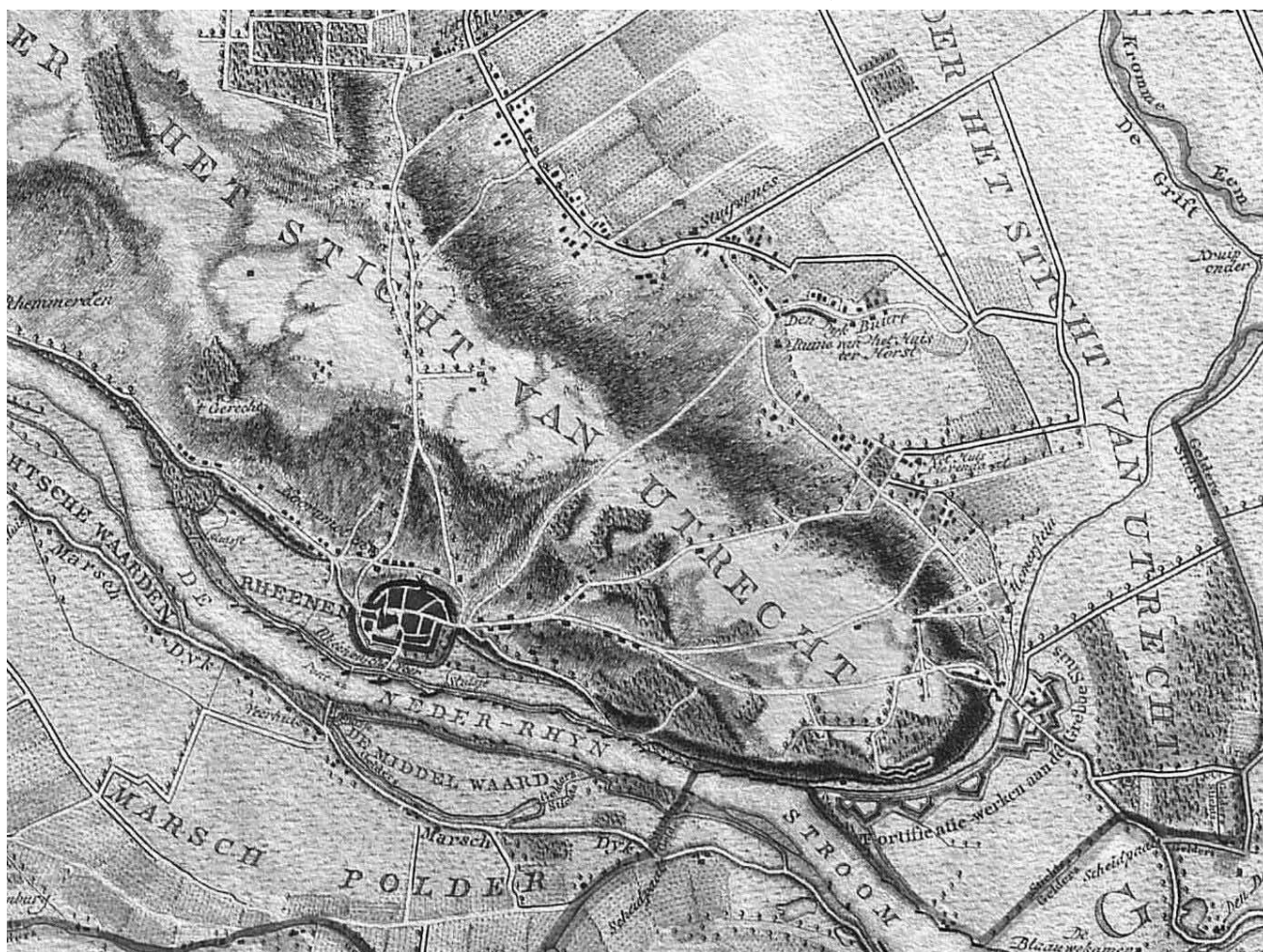
NB In het dossier liggen nogal wat berekeningen die met de beste wil van de wereld niet kloppend te krijgen zijn. De totaalbedragen die in dit artikel zijn genoemd zijn dan ook als ongeveer-bedragen te lezen.

Noten

- 1 Strous, Willem H, *Joods Rhenen. Verdwenen maar niet vergeten, (1634-1916)*, Historische Heuvelrug-Reeks, Rhenen 2000, met name pp. 20-23.
- 2 Regionaal Historisch Centrum Zuidoost Utrecht, Oud Archief Rhenen 1337-1851 (verder OAR), Toegang 66 Stadsgerecht Rhenen 1546-1811, Vrijwillige rechtspraak, inv.nr. 682 Stukken betreffende boedel Abram Abrahamse, door het stadsgerecht vereffend, circa 1742 e.v. jaren.
- 3 OAR Toegang 152, inv.nr. 276, Uitzetcedullen haarstedegeld, 1730-1739, 1741-1742, 1744-1747, 1750.
- 4 Mededeling van de heer A.J. de Jong, Voorthuizen.
- 5 Andries Adolph Deutz, vrijheer van de Weenaart, *Amsterdam 4 oktober 1702, secretaris Desolate Boedelskamer, †Amsterdam 26 december 1739 en begraven te Breukelen, ∞Nieuwe Kerk Amsterdam 26 september 1730 Cornelia Abigael van Collen, *Amsterdam 16 juli 1712, †Amsterdam 14 juli 1766, begraven te Breukelen. Andries Adolph is de vijfde zoon van Jean Deutz, sedert 1696 vrijheer van Assendelft, schepen en bankier in Amsterdam en keizerlijk factor van het kwikzilver, en Maria Boreel. (Stadsarchief Amsterdam, Toegang 234, Familiearchief Deutz).

De Middelwaard tegenover Rhenen in 1793.

Hierover voerde Abrahamsen het beheer, eerst voor Andries Adolph Deutz en later Balthasar Smissaert (uitsnede van de kaart van Conrad, 1793, coll. H.P. Deys, Rhenen)

Oude huizen in de Rhenense binnenstad en hun bewoners Ballioenestein, St. Christoffel en de familie Buddingh

Henk P. Deys, Ad J. de Jong en Ben W. van Laar

Bij ons onderzoek naar de bewoning van de Rhenense binnenstad komen we herhaaldelijk huizen tegen met 'stein' in de naam. Voorbeelden zijn Ballioenestein, Poelestein, Plurestein, Plumestein en Hagestein. Het woord 'stein' in de naam duidt er meestal op dat we hier met 'stenen huizen of kamers' te maken hebben, een soort (vaak) versterkte huizen, bestaande uit een onderverdieping of kelder die voor opslag werd gebruikt met daarboven een woongedeelte al of niet met meerdere verdiepingen. Het waren een soort woontorens met dikke muren en soms schietgaten en ze konden zelfs een verdedigingsfunctie hebben. Buiten de muren van de stad, maar binnen de jurisdictie van Rhenen, zijn Remmerstein en Heimerstein goede voorbeelden. Vaak vinden dergelijke huizen hun oorsprong in de middeleeuwen. Soms konden dergelijke 'kamers' uitgroeien tot een ware burcht of kasteel; goede voorbeelden daarvan zijn te vinden bij de kastelen langs de Langbroeker Wetering met als basis een woontoren of donjon. Al met al voldoende basis voor nader onderzoek naar huizen in de binnenstad van Rhenen met 'stein' of 'burg' in de naam. Als eerste willen we hier 'Ballioenestein' en het erbij gelegen huis St. Christoffel nader aan de orde stellen.

Schilderij van Jan Weissenbruch (1822-1880) van circa 1875; de Kruisstraat gezien vanaf het zuiden. Op de achtergrond rechts aan de Herenstraat is een deel van het huis St. Christoffel zichtbaar (collectie Museum Het Rondeel)

ENKELE CORRECTIES OP PUBLICATIES – DE BEGRIPPEN 'KAMER', 'SPIJKER' EN 'STEIN'

In 2008 werd ter gelegenheid van het 100-jarig bestaan van de Historische Vereniging 750 jaar Rhenen als stad het boek *Geschiedenis van Rhenen* uitgebracht. De artikelen bieden vaak nieuwe aanknopingspunten voor verder onderzoek, zoals het hoofdstuk van Kees van Kalveen over Rhenen en de middeleeuwse bisschoppen van Utrecht, 1156-1528, waarin een 'stenen huis' met erf en opstal te Rhenen wordt vermeld dat kennelijk reeds in 1313 bestond. De meeste huizen te Rhenen waren in die tijd gemaakt van materialen als hout, stro en leem en uiterst brandbaar, hetgeen onder andere leidde tot een stadsbrand in 1400 waarbij nagenoeg geheel Rhenen in de as werd gelegd en de 13^e eeuwse stadsbrief verloren was gegaan.

Het was natuurlijk ondoenlijk als auteurs bij de voorbereiding van dit boek van elkaars bijdragen kennis te nemen. Zo kon het gebeuren dat Annesietske Stapel in haar artikel over

de Duitse Orde melding maakt van een Lente van Heze, die de echtgenote zou zijn van Wouter van de Velde. Elders in het boek, in het artikel van de Jong over het Cuneragilde en andere memories, wordt vermeld dat Lente van Heze, ondanks zijn vrouwelijk aandoende naam, een manspersoon was die in 1415 en 1417 geld en goederen aan de kerk en de Ridderlijke Duitse Orde had geschonken en dat er een fonds gesticht was zodat er na zijn dood tot in lengte van dagen op de jaargetijden op zijn graf kaarsen gebrand en zielmissen opgedragen zouden kunnen worden (door de z.g. Lentezingers) te zijner nagedachtenis. Hij had zelfs een zoon met de naam 'Lente' van Heze.

Dat het een manspersoon betrof was toentertijd al digitaal te achterhalen geweest in de inventarissen van de Ridderlijke Duitse Orde en het Oud Archief van Rhenen.

Voorts bevindt zich zelfs in de collectie van de Ridderlijke Duitse Orde te Utrecht een zegel anno 1415 van deze Lente van Heze.

Het vervelende is dat dergelijke uitspraken een eigen leven gaan leiden en in andere artikelen geciteerd worden ondanks het feit dat er later correcties gepubliceerd worden. Nog een voorbeeld vormen de artikelen van Adriaan P. de Kleuver in het Nieuw Utrechts Dagblad en Dagblad De Vallei in 1961 over het huis Valkenburg, dat gestaan zou hebben ten zuiden van de Geerstesteeg in Achterberg, tegen-

Zegel van Lente van Heze anno 1415 (collectie RDO Utrecht, Inv. No. 2313)

over de poort in de spoordijk van de spoorlijn van Veenendaal naar Rhenen. Deze informatie is overgenomen in latere publicaties over kastelen in de Provincie Utrecht. Zie wat Stuivenes en Valkenburg betreft bijvoorbeeld de website <http://www.kasteleninutrecht.eu>.

Zo is een ander recent voorbeeld met betrekking tot Rhenen het hoofdstuk in de Geschiedenis van Rhenen van de hand van Ben Olde Meierink, waarbij in de tekst bij een recente foto van Stuivenes gesteld wordt dat de oorspronkelijk vrijstaande 'stenen kamer' waarschijnlijk uit de vijftiende of zestiende eeuw dateert en dat het boerderijcomplex ook wel Laer of Laar genoemd werd. Dit alles ondanks het feit dat De Jongen Van Otterlo in 1996 in *Genealogie en Heraldiek te Rhenen* een hoofdstuk van meer dan vijftig pagina's wijdden aan kastelen en buitenplaatsen te Rhenen en hun bewoners. De inhoud van dit boek staat op cd rom en was digitaal doorzoekbaar geweest ter voorbereiding van deze publicatie in de Geschiedenis van Rhenen.

Ook verschenen er diverse publicaties in Oud Rhenen over de ligging van middeleeuwse goederen in Achterberg zoals Stuivenes, Valkenburg, Ten Velde, Schoneveld, Groteveld en Broechange. Hier werd reeds vermeld dat het 14^e eeuwse Laer later in de 15^e eeuw Levendael of Leefdael ging heten. Dit huis lag aan het Laareind te Achterberg bij de bekende '1000-jarige' lindenboom. Stuivenes lag veel verder naar het noordwesten aan de Cuneraweg in Velderbroek (veldnaam in Achterberg).

Wel correct is dat het huidige woonhuis en vroeger een 19^e eeuwse boerderij Stuivenes tegen een vermoedelijk uit de middeleeuwen stammende 'stenen kamer' aan waren gebouwd. Er waren ook bewoners van Stuivenes met de familienaam Van Laar, hetgeen deze 'verwarring' zou kunnen verklaren.

In het vorige januarinumnummer van Oud Rhenen werd nader ingegaan op de bewoningsgeschiedenis van het huis Trappenborch dat ooit aan de Herenstraat gestaan heeft, maar in de meidagen van 1940 door beschietingen geheel werd verwoest. De auteurs leveren in dit artikel het bewijs dat er ooit tenminste drie verschillende huizen in de Rhenense binnenstad zijn geweest met 'trap' in de naam. In zijn boek *De Stad Rhenen* stelt Prof. Dr. W. van Iterson echter dat er maar één huis te Rhenen zou zijn geweest met een dergelijke naam en dat dit één van de oudste 'stenen huizen' van Rhenen zou zijn geweest, hetgeen dus niet juist blijkt te zijn. In latere publicaties is door anderen ervan uitgegaan dat Van Itersons stellingname correct was; immers Van Iterson is niet de 'eerste de beste', dus zou hij wel goede redenen gehad hebben dit te veronderstellen.

In 2009 verscheen het boek van P.N. Noomen getiteld *De stinzen in middeleeuws Friesland en hun bewoners*. De naam 'stins' is afgeleid van het oudfriese 'stenen huus'. In Friesland

waren er verder enkele termen in gebruik die een vergelijkbare betekenis hadden: *kemenade*, *spyker* en *borg*. De eerste term is afgeleid van het middeleeuws-latinse *caminata*, 'vertrek met een schoorsteen' en van daaruit 'aanzienlijk stenen huis'. *Spyker*, uit *spicarum* en dus eveneens van romaanse herkomst, betekende primair 'opslagplaats voor graan' en vandaar 'bewaarplaats voor kostbaarheden' en 'al dan niet verdedigbaar aanzienlijk huis'. Vaak betreft het torenvormige huizen, soms omringd door een gracht.

Dat de benaming 'spijker' kan duiden op een 'stenen kamer' wordt bevestigd in een passage in een transportakte d.d. 17 oktober 1719, waarbij de hofstede Stuivenes wordt verkocht en waarin we lezen: '...een hofstede genaemt Stuijvenes gelegen te Achterbergh bestaende in een *spijker off kamer*, boeren voor en aghterhuijs bergh schuur hoff boomgaard weij bouw hooij dries heijland..'

Ook werd de woontoren van Remmerstein wel 'spijker' genoemd; in 1775 en 1778 wordt burgemeester Haksteen genoemd als gebruiker van deze 'spijker'. Hij heeft er mogelijk in gewoond. Voorts bevond zich ooit op het kerkengoed te Remmerden een dergelijke 'camer' of 'spijker' te vergelijken met Stuivenes.

Met de benaming *spijker* echter dient men enige voorzichtigheid in acht te nemen omdat dit niet altijd hoeft te duiden op een *stenen kamer*, maar dat ook een gewone opslagschuur voor graan kan betreffen zonder woonfunctie. Men noemde dat meestal een *spieker*. Hens Dekker publiceerde in Oud Rhenen van mei 2008 over dergelijke 'spiekers' met een functie alleen als opslagplaats.

Eenzelfde voorzichtigheid dient te worden betracht als er sprake is van een 'camer'; hiermee kon namelijk ook wel eens een klein huisje bedoeld worden dat werd verhuurd of waarin arme door de diaconie ondersteunde gezinnen woonden.

Mogelijk bestonden er te Rhenen voordat de stad ommuurd waren reeds dergelijke 'stenen huizen' met 'stein' of 'burg' in de naam en zijn deze interessant in het kader van de stadswording van Rhenen.

In wederom het boek *De Stad Rhenen* geeft Ian Iterson een opsomming van een vijftal huizen met 'steyn (stein)' in de naam die hij in de archieven had aangetroffen. Zo noemt hij ook 'Schonesteyn' dat er zou zijn geweest. Hij geeft bij de huisnamen de bronnen waar hij de naam tegengekomen was; zo zou hij Schonesteyn in de rekeningen van de Cunerakerk van 1571/2 zijn tegengekomen.

Slaan we deze rekening er echter op na, dan blijkt er 'Boljonesteijn' te staan en geen 'Schonesteyn'.

Dit huis komen we meerdere keren tegen in de kerkrekeningen bij de betalingen van een jaarlijkse 'uijtgang' (huisrente) aan de Cunerakerk.

In rekeningen van andere jaren wordt de huisnaam ook wel anders gespeld, zoals 'Billionesteijn', 'Baljonesteijn', 'Ballioenesteijn' e.d., maar zeker geen 'Schonesteyn'.

Inmiddels is verder onderzoek gedaan naar de geschiedenis van huizen in de Rhenense binnenstad met 'stein' in de naam, waarbij we hierbij als eerste het genoemde huis 'Ballioenestein' nader aan de orde willen stellen.

BALLIOENESTEIN

In de oudst bewaard gebleven kerkrekeningen van de Cunerakerk van 1519 en 1520 is er reeds sprake van een jaarlijkse rente van iiiij(4) gld. x(10) st die aan de kerk betaald moet worden voor Baelioenesteijn en door ene Dirck Everwijn voor de hofstede bij Baelioenesteijn viij(8) st. In 1571/2 en daarna tot afkoop van deze jaarlijkse plicht, moeten voor Ballioenestein jaarlijks iij(3) gld. en 10 st. worden afgedragen.

Over de herkomst van de huisnaam tast men nog in het duister. In een oorkonde van 5 juni 1475 wordt melding gemaakt te Rhenen van een Johan van Baelioen. De naam van het huis zou dus kunnen duiden in de richting van een 'stenen huis' (stein) van een lid van deze familie Van Baelioen.

In deze oorkonde van 1475 staat dat hij een 'hofstedeke' te Rhenen in erfpacht had van de kerk en dat hij dat gekocht had van Aelbert van Pluderen en diens zoon Willam. Letterlijk staat er: *'...een hofstedeken geleiten after op die westside sijne hofstat...'*

Dit zou wel eens bovengenoemde hofstede bij Baelioenesteijn kunnen zijn geweest, waarvoor Dirck Everwijn in 1519 een jaarlijkse rente betaalde aan de kerk. Deze lag inderdaad (in de latere Grutterstraat) achter aan de westzijde van het erf dat hoorde bij het huis Ballioenestein, waarvan de ligging ongeveer bekend is.

In het archief van het stadsgerecht van Rhenen bevindt zich namelijk een tijnsregister met een opsomming van

Schilderij van Jan Weissenbruch van de Grutterstraat circa 1850 (foto RKD Den Haag, Christie's Amsterdam)

tijnsverplichtingen onder Rhenen anno 1468 met Johan van Hemerten als tijnsheer. In de 16^e eeuw komen deze tijnsrechten bij de familie Van Rhenen terecht. Dit tijnsgerecht ressorteerde onder het Hof van Rijnwijk, een Gelders leenhof; in 1556 was bijvoorbeeld een Dirck van Renen hof en tijnsheer.

In 1468 is er sprake van een tijns bestaande uit 'drie hoenre en een Dortsche plak', die betaald moeten worden door Henric Beijer voor zijn huis en hofstad naast Claes Willamsz en nog *'vuijt die cameran ende hofsteden dair after aen gelegen die Ot van Wij tobehoren'*. Voorts lezen we iets verder *'Johan van Baelioen vanden hofstat die Ot van Wij was ende is after Jan Beijers hofstede gelegen boven de Cruijsstraet ende is na afgesplijt vanden hofstat die Jan Beijer is'*. Hiervoor moet een butgen Culenborchs betaald worden. Ook wordt in dit verband nog een Henrick Lijster genoemd, die waarschijnlijk deze tijns betaalt.

De drie 'hoenre' die betaald moesten worden zijn waarschijnlijk drie zogenaamde 'Hoornse' guldens die in de 14^e eeuw geslagen werden in opdracht van de Utrechtse bisschop Arnout van Hoorne. Het zou ook de waarde van drie hoenders (kippen) kunnen hebben betekend maar dan gebruikte men liever de term 'kapoenen'. Een en ander zou erop kunnen duiden dat de tijns al in de 14^e eeuw betaald moest worden. Een 'plak' was ook een munt in die tijd, evenals een butgen.

Het lijkt er op dat Ballioenesteijn aan de noordzijde van de Herenstraat heeft gestaan daar waar de Kruisstraat op de Herenstraat uitkwam.

Voor zowel Ballioenestein, dat aan de noordzijde van de Herenstraat stond, als dit 'hofstedeke' (aan de Grutterstraat grenzend, aan het achtererf van Ballioenestein) moesten dus nog in de 16^e eeuw jaarlijks ook aan de kerk huisrentes worden afgedragen.

Ook is hier sprake van een 'camer', hetgeen erop zou kunnen duiden dat Ballioenestein een 'stenen camer' was.

De familienaam Van Baelioen aan het einde van de middeleeuwen komen we verder weinig tegen. De naam zou afgeleid kunnen zijn van namen als Boulogne, Bouillon of Belonje. Een andere mogelijkheid is dat de naam verband houdt met het Gelderse kasteel Biljoen, dat in de buurt van Velp staat. Zo woonde er een familie Van Spaen van Biljoen geheten op dit kasteel.

De boven in verband met Ballioenestein genoemde families Everwijn en Beijer waren vermoedelijk aan elkaar verwant, gezien het feit dat in deze families in de 14^e en 15^e eeuw hetzelfde familiewapen werd gevoerd op zegels, te weten een uit de schildvoet uitkomende (halve) gekroonde leeuw en twee zuilen naast elkaar in het schildhoofd.

ST. CHISTOFFEL

In de kerkrekeningen die vanaf 1571 bewaard zijn gebleven en die zich bevinden in het Oud Archief van de stad Rhenen wordt naast Ballioenestein tevens melding gemaakt van een huis genaamd St. Christoffel, waarvoor tot nog tenminste 1810 een jaarlijkse rente (erfpacht of grondrente) van 1 gulden 17 stuivers en 8 penningen moest worden afgedragen aan de kerk. Dit huis stond ongeveer op de plek waar Ballioenestein gestaan heeft en werd in de rekeningen van 1519/20 niet genoemd. Merkwaardig is echter dat zowel Ballioenestein als St. Christoffel naast elkaar genoemd worden, waaruit men zou kunnen concluderen dat het twee verschillende huizen betrof die vlak bij elkaar stonden.

Wat betreft de precieze ligging van het pand St. Christoffel vinden we diverse vermeldingen, namelijk *aen de Cruijsstraet, tegen de Cruijsstraet over, boven aen de Cruijsstraet, in de Lange Heerestraet, in de Heerestraet corresponderend op de Cruijsstraet*, etc. Omdat tevens een enkele maal de eigenaren van de belendende huizen worden vermeld, weten we nu dat het huis St. Christoffel aan de noordzijde van de Heerestraat heeft gestaan waar de Kruisstraat op de Heerestraat uitkomt. Het lijkt erop dat men dit gedeelte van de Heerestraat ook wel tot de Kruisstraat rekende. Ongeacht de vermelde ligging bleef de jaarlijks aan de kerk te betalen huisrente over de eeuwen dezelfde. Het kan dus niet zo zijn dat men van de Kruisstraat naar de Heerestraat was verhuisd en de huisnaam meegenomen had, immers dit soort 'huisrentes' hadden het karakter van een grondrente.

Deze jaarlijkse 'uitgang' aan de kerk werd voor Ballioenestein helaas later afgekocht door de eigenaar, zodat niet gemakkelijk na te gaan is wat er precies met Ballioenestein gebeurd is. Wel bleef men een jaarlijkse rente betalen voor de schuur en/of het huis aan de Horstestraat (de latere Grutterstraat). Dit was vermoedelijk een grutterij, die stond op grond die grensde aan het achtererf van Ballioenestein dat dus in de buurt van St. Christoffel moet hebben gestaan.

EIGENAREN EN BEWONERS VAN DE HUIZEN BALLIOENESTEIN EN ST. CHRISTOFFEL

16^E EEUW

In de periode 1571-1579 betaalt eigenaar Willem van Harn jaarlijks 3 pond (gulden) en 15 stuivers aan de kerk als jaarlijkse 'uitgang' (huisrente) voor Boljonesteyn of Bolionesteyn. In de periode daarna tot 1588 wordt deze jaarlijkse rente betaald door Catharina Henrics Lijsters; het huis wordt dan Boelionesteyn genoemd. Willem van Harn, geb. circa 1513, overl. Rhenen 10-12-1580, was burgemeester van Rhenen in 1557 en trouwde met Catharina Henricsdochter Lijster, dochter van Hendrick Lijster dus. Zij krijgen tenminste drie zonen met de namen Gerrit, Joost en Jan Willemsz van Harn. Vanaf 1588 blijkt Cornelis Thonisz Buddingh de eigenaar

geworden te zijn van de *'voormaels Willem van Harn huijsinge ende hoffstadt genaemt Billionesteyn'*. Tenminste tot zijn overlijden in 1593 betaalt hij de jaarlijkse uitgang aan de kerk en daarna zijn weduwe en erfgenamen.

Cornelis Thonisz Budding(h), overl. Rhenen 31-3-1593, begraven in de Cunerakerk was een zoon van Anthonis Cornelisz Buddingh, in 1588 waard in de herberg St. Anthonis. Hij wordt in 1590 genoemd als gasthuismeester en in 1591 als raad te Rhenen en trouwt met Anna Thonisdochter. Zij wordt in 1603 en 1604 als burgerse genoemd in verband met levering van wijnen, hetgeen erop duidt dat toen Bijllioenesteijn, zoals het toen heette, waarschijnlijk ook een herberg was.

Zoals blijkt uit de kerkrekeningen van de Cunerakerk uit 1606/7 koopt de weduwe van Cornelis Thonisz Buddingh de jaarlijks verschuldigde rente af voor zestig ponden (gulden).

Waarom dit gebeurde is niet duidelijk, maar daarna verdwijnen in ieder geval de jaarlijkse betalingen uit de kerkrekeningen.

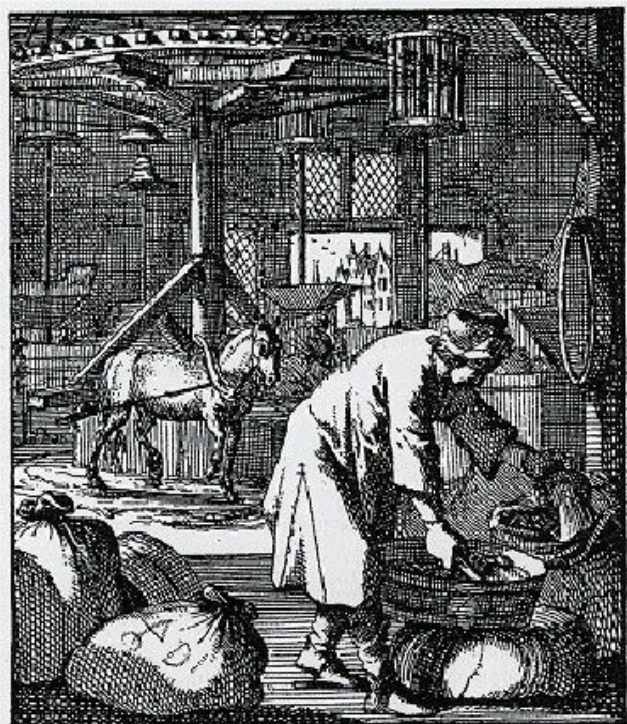
In de Cunerakerk bevindt zich nog een fraaie grafsteen van Cornelis Thonis Buddingh met daarop de familiewapens van hem en zijn vrouw. Zij kregen tenminste een dochter Margareta Buddingh, gehuwd met Dirck Cornelisz Coeven. Naar haar wordt nog een steeg genoemd te Rhenen, de *vrou van Coeven steech*, de latere Horststraat en uiteindelijk Grutterstraat geheten.

Zoals hierboven reeds gemeld bevond zich achter bij Boljonesteyn, grenzend aan de latere Grutterstraat, een

*Grafsteen in de Cunerakerk van
Cornelis Thonisz Buddingh, overl. 31-3-1593*

huis, hofstede en schuur; vermoedelijk bevond zich hierin een grutterij. Inderdaad woonden hier grutters. Vandaar de latere benaming 'Grutterstraat'. De benaming 'grutterij' slaat meestal op een rosmolen waarmee 'gruit' (boekweit) vermalen werd. Het 'recht van de gruit' te Rhenen was ooit in de 13^e eeuw bij de Ridderlijke Duitse Orde komen te liggen, die daarbij ook het patronaatsrecht van de kerk in

Een grutterij met rosmolen in de 17^e eeuw (uit Jan Luyken 1694)

Rhenen verwierf.

In de periode 1571-1573 bezat Gerrit Jerefaesz 'een huysinge bij Boljonesteijn' en betaalde hiervoor jaarlijks 6 stuivers en 6 duiten aan de kerk.

Later is er sprake van een 'huysinge ende schuer' of alleen een schuur, bijvoorbeeld rond 1600 van gezamenlijk Henrick van Amerongen en Lens Tonisz, die samen de jaarlijkse rente aan de kerk afdragen.

Grafsteen in de kerk van Opheusden van Thonis Huibers Buddinck, overl. 23-11-1623 (foto Folkert Schuurman)

Uiteindelijk wordt de schuur 'in vrouw van Coevens steech' in de rekeningen van de kerk 1657/8 genoemd als zijnde in handen van Evert Buddingh. Deze steeg werd later de Horststraat en weer later de Grutterstraat genoemd.

Aan de verschillende grutterijen die Rhenen gekend heeft zou men een apart artikel in Oud Rhenen kunnen wijden.

Evert Buddingh, geb. ca. 1612, zoon van Willem Huybertsz Buddingh en vermoedelijk Neeleken Lijsters, trouwde te Rhenen 24-2-1641 met Anna Tonisdochter de Groot, weduwe van Theunis de Bruin Laatstgenoemde was raad te Rhenen in de periode 1632 -1636 Evert Buddingh hoorde tot de uit Opheusden afkomstige tak van de familie Buddingh, die evenwel het zelfde familiewapen, de droogscheerdersschaar, voerde. Van Evert Buddingh bevindt zich een grafsteen in de Cunerakerk anno 1649, met de familiewapens van hem (de droogscheerdersschaar) en zijn echtgenote (drie zespuntige sterren). Aanvankelijk werd gedacht dat de huizen Ballioenestein en St. Christoffel een en dezelfde waren, maar dit blijkt toch niet het geval.

Grafsteen van Evert Buddingh anno 1649

De huizen stonden echter wel vlak bij elkaar. St. Christoffel stond aan de noordzijde van de Heerestraat, daar waar de Kruisstraat erop uitkwam. Dit deel van de Heerestraat werd kennelijk ook tot de Kruisstraat gerekend. We vervolgen nu de verdere eigenaren en bewoning van dit huis genaamd St. Christoffel.

In 1557 dragen de familieleden Dirck aan Claes Jansz Schalck en Gryet Rutgersdr een huis over, gelegen in de 'Lange Heerestraet te tegene die Cruijsstraet over daer die voorn. Schalck en Gryet Rutgers in der tijt in wonen geheten St. Christoffel'.

In de periode 1571-1579 is er sprake van Schalck Jansz vuyt zijn huysinge genoemd Sinte Christoffel staende aen de Cruijsstraet.

In de daarop volgende periode 1579-1614 is kennelijk Cornelis Thoisz Moll of Moel eigenaar van de huysinge genaemt St Christoffel staende aen de Cruijsstraet.

In de daarop volgende periode 1579-1614 is kennelijk Cornelis Thoisz Moll of Moel eigenaar van de huysinge genaemt St Christoffel staende aen de Cruijsstraet.

17^e EN 18^e EEUW

In de periode daarna, 1615-1624, betaalt de weduwe van Cornelis Moll de jaarlijkse uitgang aan de kerk van 1 pond

(gulden) 17 stuivers en 8 penningen; daaropvolgend worden door Claes Moll de rekeningen van 1624-1626 betaald en vervolgens van 1627-1637 door Thonis Cornelisz Moll.

Hetzelfde bedrag wordt jaarlijks aan de kerk afgedragen in de periode 1639-1662 door Tonis Moll.

In de kerkrekeningen van 1657 wordt nog een nadere plaatsaanduiding gegeven, namelijk uit *'de huijsinge van Thonis Mol in de Heerestraet responderende op de Cruijsstraet tusschen de huijsinge van Henrick Petersz en Evert Buddingh'*.

Het is duidelijk dat er soms sprake is van een ligging in de Heerestraet en soms in de Cruijsstraet. Dat het toch hetzelfde huis betreft vinden we in de rekeningen van 1663/4. In een jaar daarvoor is het huis kennelijk overgegaan op Arendt Wichaert. Nu staat er *vuijt de huijsinge van Arendt Wichaert staende boven aende Cruijsstraet tusschen Evert Buddingh en Henrick Petersen*, dezelfde belendingen dus.

Nog lange tijd daarna, 1664-1719, blijft genoemde Arent Wichaerts (Wicherts) deze jaarlijkse uitgang betalen.

Aernout Wichaert was geboren in Gelder en woonde in Kleef; hij o.tr.(1) 20-6-1652 te Rhenen met Ariaentje Reijers, geboren en afkomstig uit Rhenen; hij o.tr.(2) Rhenen, met attestatie op Utrecht, 18-4-1658 met Hendrickje van Grootvelt, j.d. wonende Utrecht.

Een zoon Willem Wicherts, uit het tweede huwelijk, ged. Rhenen 27-1-1667, wordt in de rekeningen van 1719/20 genoemd in plaats van Arent Wicherts als eigenaar van St. Christoffel tot circa 1753.

In de rekeningen van 1753/4 wordt schepen Gerrit de Bruijn in plaats van Willem Wigherts genoemd als de nieuwe eigenaar; deze blijft eigenaar van St. Christoffel tot circa 1785.

Gerrit de Bruyn, wordt een aantal zittingsjaren in de periode 1740-1770 genoemd als raad en schepen te Rhenen. Hij werd ged. te Rhenen 16-1-1701 als zoon van schipper Joost Gerritsz de Bruyn, die daarvoor eveneens schepen was, en Maria Willems van Griethuysen en Neuleken van Kamen, j.d. van Nijmegen.

Daarna wordt tussen 1786 en 1793/4 schepen Reinhold (Rijnholt) Antonie Klerck genoemd als eigenaar van St. Christoffel.

Er zijn verschillende personen R.A. Klerck te Rhenen geweest. Dit is waarschijnlijk Reinhold(t) Anthonie (Anthonij) Klerck geweest, zoon van Jeronimus Klerck en Anna Theresia Wartel, geb./ged. Zutphen 16-5-1743/17-5-1743, overl. Enkhuizen 3-6-1795. Hij was ondercommies (onder koopman) en commandant van het fort Nassauw te Mauré op de kust van Guinea. Daarna commandant van het fort Leidzaamheid tot Apam op Guin, commies te Negotia in 1776 en tenslotte Raad en Vroedschap ter Rhenen waar hij op 29-8-1792 trouwde met Jacoba van Mensburg, weduwe van Hermanus van Ulzen, geboren te Enkhuizen. Een jongere neef van hem met dezelfde naam, Jhr Reinhold (Rijnholt) Antonie Klerck, zoon van Mr Dirk Klerck en Willemina

(Wilhelmina) Menthen, geb./ged. Rhenen 28-7-1774/1-5-1774, gehuwd met Isabella Jacoba van Citters, werd bij K.B. van 22-12-1831 in de adelstand verheven.

In de kerkrekeningen van 1793/4 worden vervolgens de juffrouwen Van Hoeven genoemd als eigenaren van hun huis in de Lange Heerestraat, genaamd St. Christoffel. In later tijd is er dus alleen maar sprake van een huis in de Heerestraat en niet langer meer ook wel aan de Kruisstraat gelegen.

19^e EEUW.

Begin 19^e eeuw woonden op het adres Heerenstraat no. 47, het pand dat ooit St. Christoffel heette, de juffrouwen Van Hoeven. Dit waren de bejaarde Berbera van Hoeven, ged. Rhenen 12-1-1716, als dochter van Johannes van Hoeven en Josina de Vaël, en twee ongehuwde dames, vermoedelijk nichten van bovengenoemde, Constantia van Hoeven en Elisabeth Barbara van Hoeven; laatstgenoemde was in 1825 overleden als dochter van Jan Willemse van Hoeven en Suzanna van Ommeren.

De dames hadden in het pand een manufacturenwinkel (stoffen en garens).

Op 26 maart 1821 wordt bij notaris L. Libert een akte opgemaakt waarin Elisabeth Barbara van Hoeven, winkelierster te Rhenen, 630 gulden leent van Huibert van Ommeren, lid van de raad der stad Rhenen, met als onderpand het huis Heerenstraat 47. Zij is sinds ca. 1815 eigenaresse van het pand, dat omschreven wordt als; een huis, tuin en erve, gelegen aan de Heerenstraat no. 47, (kadastraal No. F370), met aan de ene zijde de heer Franciscus Gerardus Sandbrink en aan de andere zijde Benjamin Beek.

Op 26 mei 1823 verkoopt Elisabeth Barbara van Hoeven aan mevr. Margaretha Elizabeth Willemina van Holst, weduwe van de weled. heer J. Everdse, een huis en erve in de Heerenstraat no.47 alwaar aan de oost en noordzijde de heer Fr. G. Sandbrink, aan de westzijde Benjamin Beek en aan de zuidzijde de genoemde Heerestraat.

Het pand is belast met *eene uitgang of erfpagt aan Sint Cunera-kerke alhier binnen Rhenen, jaarlijks ter somma van eene Gulden en zeven en tagtig en een halve cent, verschijnende den 22e Februarij van ieder jaar.*

De verkoopster mag als zij dit wenst, in het pand blijven wonen tegen een jaarlijkse huur van 60 gulden, in twee gelijke delen te betalen, bij gebreke is de koperse gerechtigd de verkoperse te allen tijde te mogen uitzetten. Ondertekend door H. Menso, burgemeester.

Op 17 augustus 1827 verkoopt mevr. Margaretha Elizabeth Willemina van Holst, weduwe van de weled. heer J. Everdse, het huis met schuur en erfaan mevr. Willemijntje Bartelink, winkeliere te Rhenen. Zij is getrouwd met de 14 jaar jongere Rutger Buddingh, deurwaarder bij het vredegerecht te Rhenen. Koopprijs 800 gulden.

Willemijntje Bartelink was in 1791 geboren te Amsterdam als dochter van de uit Almelo afkomstige Jan Bartelink, die bij hen inwoonde. Jan Bartelink overleed 7-12-1834 te Rhenen op 85-jarige leeftijd als weduwnaar van Willemina Margaretha van Hoeven en laatstelijk van Anna Wentsenius, overleden te Amsterdam.

In 1830 wordt het huis bewoont door de volgende personen:

- Rutger Buddingh, 25 jr., deurwaarder, geb. Rhenen
- Willemijntje Bartelink, 39 jr., geb. Amsterdam
- Jan Bartelink, 81 jr., geb. Almelo
- Wilhelmina Constantina Hazeleger, 14 jr., geb. 's

Gravenland

Rutger Buddingh, ged. Rhenen 16-9-1804, was een zoon van Willem Anthonie Rutgersz Buddingh en Hermina Merkelbach. Hij was sinds 1832 deurwaarder bij het vredegerecht en woonde in dit historische pand aan de Herenstraat, dat tot vlak voor die tijd 'Christoffel' heette. Zijn ouders woonden op no. 45, op de hoek van de Grutterstraat. Op dit adres woonde ook de bekende postgaardster Gerardina Cornelia Budding (1798-1867).

Op 23-12-1836 koopt Rutger Buddingh, deurwaarder bij het vredegerecht van het kanton Rhenen, een gang tussen het huis en de buurman, Huibert van den Berg, kleermaker, voor de prijs van 100 gulden. De gang loopt door de schuur, tot in de nok en komt ten laste van de koper.

Belending: ten oosten de koper.
ten noorden de schuur.
ten westen Dirkje Buddingh
ten zuiden de Heerenstraat

Op 21 februari 1885 overlijdt Rutger Buddingh. Zijn vrouw, Willemijntje Bartelink overlijdt op 12 april 1877.

Het pand aan de Herenstraat en de rest van de boedel worden op 27 maart en 2 april 1885 door notaris H.J.G. Mos in De Koning van Denemarken geveild. In totaal 16 percelen. Kadastrale gegevens F 709 huis en tuin 3are 57 ca. genaamd Christoffel wordt als eerste perceel geveild.

Er zijn twaalf erfgenamen die worden vertegenwoordigd door Constantius Adrianus van Holst, zonder beroep, wonende in Rhenen

Erfgenamen zijn:

- o.a. 5 kinderen van zijn broer Johannes Buddingh.
- Arie Meijer, timmerman te Rhenen, weduwnaar van de zuster van Rutger.
- Wilhelmina Hermina Buddingh
- de kinderen van Arie: Willem Anthonie Meijer, schoenmaker in Stichts Veenendaal en Hermina Meijer, zonder beroep, Rhenen.

Het eerste perceel wordt ingezet door Dirk Hendrik Recter, koopman, uit Stichts Veenendaal op 2700 gulden.

Bij afslag boven de inzetprijs gemijnd op 1050 gulden door dhr. Gerardus Cornelis Johannes Tielenius Kruijthoff, commissionair in effecten te Rhenen. Totaal dus 3750 gulden. Zijn opdrachtgevers waren de dames Adelaïde Francisca Kraal, institutrice en Henderika Augustina Kraal, zonder beroep, te Rhenen.

De dames waren kostschoolhoudsters voor meisjes; ze waren in 1876 in de Gasthuisstraat een kostschool voor meisjes begonnen (F170, de voormalige pastorie), maar gingen later verhuizen naar het Huis Christoffel. Zij hebben hier vermoedelijk ook kostschool gehouden, maar het hoofgebouw van hun kostschool, F334, was westelijk er tegenaan gelegen. Dit pand is nooit in hun bezit geweest, zij hebben het wel veelvuldig verbouwd.

In 1873 dient mejuffrouw Kraal een verzoek in, om haar schoollokaal te mogen uitbreiden. B&W willen een nieuw lokaal in de tuin laten bouwen en het bestaande lokaal te gebruiken als dans- en gymnastiekgelegenheid. De bouwkosten bedragen 1780 gulden. Mogelijk was dat in de Gasthuisstraat, waar de dames Kraal toen woonden.

Het voorstel is om de gevel te maken van de stenen die uit de stadsmuur komen; dat geeft een besparing van 483 gulden. Ook kunnen de benodigde balken worden gemaakt uit de iepenbomen die op de wal staan en gekapt worden. Het plan is niet doorgegaan omdat de dames Kraal in 1885 het huis

Het huis Christoffel naast de jongedameskostschool net voordat deze afgebroken werd om plaats te maken voor een nieuw postkantoor (fotocollectie H.P. Deys)

Christoffel kochten. De kostschool was toen het belendende pand aan de oostzijde, waar later in 1905 het postkantoor werd gebouwd.

Al in 1868 wordt de eerste leerlinge ingeschreven in Rhenen en de laatste leerling in 1887. Deze vertrekt in 1889, het jaar waarin ook mejuffrouw Kraal vertrekt.

In die periode zijn er ongeveer 100 leerlingen ingeschreven in de leeftijd van 10 tot 18 jaar. De meesten bleven 2 of 3 jaar op deze school. Enkele kinderen waren erg jong, tussen 6 en 10 jaar. Hun ouders verbleven in het toenmalig Nederlands-

Voorgevel van het huis Christoffel aan de Heerenstraat (nu Fred. Van de Paltshof) anno 1910 (fotocollectie H.P. Deys)

Calcar en haar zuster Marie uit Zutphen. De gezusters Kraal vertrekken in 1891 naar Den Haag. Mogelijk heeft de school bestaan van ongeveer 1868 tot 1892. Dat moet dan op diverse locaties zijn geweest. Wellicht hebben de dames Kraal het huis Christoffel eerst gehuurd en daarna gekocht, omdat zij een bouwvergunning aanvroegen in 1873 en het pand pas kochten in 1885.

Het pand wordt van 1893 tot 1902 verhuurd aan Hendrik Willem Peter de Heus, sigarenfabrikant, gehuwd met Johanna Sara Margaretha Slothouwer. Het echtpaar kreeg er 3 dochters.

De Heus heeft in 1895 aan de Achterbergsestraatweg een grote sigarenfabriek (ABR532) gebouwd, welke kadastraal op naam van zijn vrouw stond. Het hele gezin vertrok in 1902 naar De Rijp. De fabriek werd in 1917 verkocht aan B.A.

De gevel van het huis Christoffel in 1913 versierd ter gelegenheid van de Onafhankelijkheidsfeesten (fotocollectie H.P. Deys)

Indië. Veel familieleden van de dames Kraal bekleedden een militaire of bestuursfunctie in Nederlands-Indië en hun kinderen bleven hier in Nederland.

Mejuffrouw A.F. Kraal wordt op 15 juli 1889 eervol ontslag verleend. Haar opvolgsters zijn mejuffrouw D.T. van

Beekman, die deze ook weer doorverkocht. Pas in 1920 kwam de fabriek in handen van Abraham Ouweland, die er zijn Business Sigarenfabriek stichtte. Vele jaren later werd hierin de Knopenfabriek gevestigd, maar ook andere bedrijven zijn hier gevestigd geweest. Op de gevel stond in grote letters EVERWARE.

20^e EEUW

Van 1912 tot 1917 wordt het pand verhuurd aan Christiaan Sepp, gehuwd met Jeanne Henriëtte Makkink en Dirk Bender, gehuwd met Klara Bercher. De beide heren houden samen kantoor als commissionairs Sepp & Bender onder de naam De Rhenense Bank. In 1917 valt het doek en gaat de bank failliet.

Op 30 juni 1917 wordt het pand Christoffel bij notaris J.A. van Iterson verkocht aan emeritus predikant J.J.H. (Hannes) Visch, wonende te Sleeuwijk, gemeente De Werken voor de prijs van 5500 gulden.

Huis, van ouds genaamd 'Christoffel', met tuin en schuurtje, Heerenstraat A 79. Kad. sectie F 789, 3 aren, vier en zestig centiare. Gevolmachtigde is Gerrit Roelof Schut, koopman, wonende te Rhenen

Het pand is belast met een *jaarlijkschen* uitgang van een gulden en zeven en tachtig en een halve cent ten behoeve van de Kerk te Rhenen, verschijnende op twee en twintig februari.

De Heerenstraat anno 1930 met links op de voorgrond Hannes Visch Jr. en Evert Visch op de stoep voor het huis Christoffel naast het postkantoor in de Heerenstraat (fotocollectie H.P. Deys)

Verkopers zijn de erven van wijlen de dames Hendrika Augustina Kraal ongehuwd, overleden 29 mei 1916 te Den Haag, en Adelaïde Francisca Kraal, ongehuwd, overleden 25 juli 1916 te Den Haag, gezamenlijk in eigendom verkregen door koop in publieke veiling van de erven Rutger Buddingh, d.d. 27 maart en 2 april 1885.

De erfgenamen werden vertegenwoordigd door de gevolmachtigde de heer Arie Harp, kandidaat-notaris te Rhenen.

Hannes Visch, die predikant te Vuren, Daalen en Waarder was geweest, is in 1923 op 81-jarige leeftijd overleden; hij was gehuwd met Aleida Goettsch, overleden in 1939.

Van 1939 tot 1947 zijn de erven Visch eigenaar van het pand, dat in die periode door diverse mensen wordt bewoond, zowel op de begane grond als op de verdieping.

De bewoners zijn;

- Gerrit de Roder	1941 - 1942
- Paulus J. Wessel	1942 - 1946
- Wilhelmus Spaan	1944 - 1950
- Cornelis van de Toorn	1943 - 1950
- Johannes J.H. Visch, gehuwd met Lucretia Gerritsen	1946 - 1948
- Broer en zuster van Hannes Visch jr.	1948 - 1950

Op 11 juli 1946 wordt bij notaris J.G. van Rhijn een akte opgemaakt voor de verkoop van het pand door de erven Visch aan Hannes Visch jr., gehuwd met Clasina de Groot,

Het huis Christoffel en het postkantoor na de bombardementen in de meidagen van 1940 (fotocollectie H.P. Deys)

en wordt hij eigenaar van het pand voor een bedrag van 8000 gulden.

Het pand is dan nog steeds, en zelfs nog bij de verkoop in 1949, belast met een cijns van 1 gulden en 88 cent ten behoeve van de Hervormde Kerk te Rhenen.

Deze Hannes Visch Jr, kleinzoon van de gelijknamige predikant, was na de oorlog een bekende Rhenenaar. Hij was getrouwd met een dochter Adrianus de Groot, kruidenier aan de Herenstraat. Door het vroegtijdig overlijden van deze De Groot was Hannes verplicht, eigenlijk tegen zijn zin in, de kruidenierszaak over te nemen. Dit vak heeft hij tot in de jaren '60 van de vorige eeuw met trouw en plichtsbetrachting vervuld. Later zag menig Rhenenaar hem op zaterdagen en tijdens vakanties van de 'dames Waiboer (eigenlijk Meijer)' in deze boekwinkel, met enthousiasme, de zaak waarnemen.

Het pand werd nog tot in de naoorlogse jaren door de weduwe Visch bewoond.

Op 25 januari 1949 wordt het pand, ooit Christoffel genoemd, bij notaris J.G. van Rhijn verkocht door Hannes Visch jr, koopman, wonende Nieuwe Veenendaalseweg 192 aan Arris Quint, behanger, stoffeerder, gehuwd met Gerritje van Walsem, wonende Oude Veenendaalseweg 6 voor 12.000 gulden: woonhuis met schuur en tuin, Fred. v.d. Paltshof 33, kad. sectie F no. 789, groot 3,64 aren.

De koper mag geen kruideniersbedrijf of een verwant bedrijf oprichten, op straffe van 5000 gulden bij iedere overtreding. Bij verkoop van het pand moet dit beding worden opgenomen in de verkoopvoorwaarden.

Arris Quint (1915-1979) was een zoon van Jan Bart Quint en Hendrika van der Klift. Arris Quint behoorde tot een familie, waarvan leden veel voorkwamen in de regio Zuidoost-Utrecht, vooral te Elst en Amerongen; hij was getrouwd met Gerritje van Walsum, of ook wel Walsem (1916-1972).

Thans is het een zaak in damesmode. De naam van het huis, 'Christoffel' was inmiddels in de vergetelheid geraakt. Bij de monumenten inventarisatie van 1990 die in Rhenen is uitgevoerd vinden we de volgende beschrijving:

Het is een halfvrijstaand tweelaags gevelpand (vierkant) onder afgeknot schilddak, met oude holle dakpannen, met een symmetrische, witgepleisterde voorgevel. In de verdieping erboven zijn neoclassicistische elementen te herkennen. Het metselwerk van de rechterzijvleugel lijkt veel ouder dan de voorgevel te zijn, gezien de groot formaat handgevormde stenen. Op de begane grond zijn in 1948 ten behoeve van de meubelzaak van Arris Quint grote etalageramen aangebracht. Oorspronkelijk waren hier centraal een deur met een portiek, bereikbaar via vier traptreden en links en rechts daarvan twee vensters. Op de verdieping erboven is de gevel nog redelijk in de originele staat: vier getoogde tweeruitsvensters met een gepleisterde bovenlicht omlijsting. Oorspronkelijk waren dit T-schuifvensters. De goot rust op geprofileerde klossen, de dakkapel heeft een zadeldak. Het is in de binnenstad, met het voormalig postkantoor, een van de weinige oude panden, die de Tweede Wereldoorlog hebben overleefd.

DE FAMILIE BUDDINGH MET DE DROOGSCHEERDERS-SCHAAR ALS FAMILIEWAPEN

Ongeveer twintig jaar geleden verschenen er in regionale historische tijdschriften diverse publicaties over de families Budding, Buddingh en Buddingh' zoals die reeds vanaf de middeleeuwen voorkwamen in Z.O. Utrecht en de Betuwe. Hoewel niet altijd een onderlinge familierelatie kon worden vastgesteld, voerden deze families wel allen als familiewapen symbool de schuingeplaatste droogscheerdersschaar.

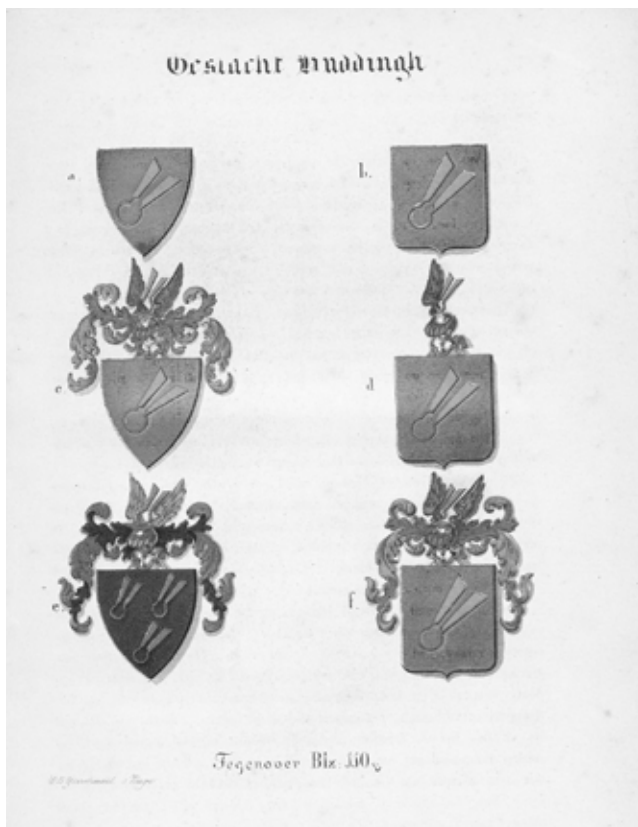
De droogscheerdersschaar werd gebruikt door lakenbereiders (droogscheerders), bestaande uit twee verend aan elkaar verbonden bladen, met afgehakte punten. Dit laatste ter onderscheiding van de erop lijkende schapenscheerders schaar.

In 1863 en 1872 publiceerde de letterkundige D. Buddingh' over de oorsprong van het geslacht Budding(h) en de schaar als wapensymbool met tevens een alfabetisch overzicht van ruim 200 families, w.o. de families Van Hattem en Van Maurik, die de droogscheerders- of schapenschaar als wapenfiguur in hun familiewapens voeren. Hoewel er een groot vraagteken geplaatst kan worden bij

Hieronder volgt tenslotte een overzichtstabel met eigenaren en bewoners van het pand (met kadastrale nummering) vanaf begin 19^e eeuw.

HUIS CHRISTOFFEL - HEERENSTRAAT KADASTRAAL F332, LATER FRED. v.D. PALTSHOF 33

naam bewoner	beroep	naam eigenaar	adres	kadaster	datum bewoning	bijzonderheden
mej. E.B. v.d. Hoeven en zuster Elisabeth	winkelierster	mej. E.B. v.d. Hoeven	A47	[F332]	c. 1815 -1823	1823 verkoop aan mw. M.E.W. Holst
Willemijntje Bartelink	winkelierster	mw. M.E.W. Holst	A47	[F332]	c. 1825 - 1828	1827 verkoop aan Willemijntje Bartelings
W. Buddingh-Bartelings <i>geh/m</i> en Rutger Buddingh	winkelierster deurwaarder	W. Buddingh-Bartelings en Rutger Buddingh Legger 20, 696	A47	[F332]	c. 1829 -c. 1885	de erven Buddingh verkopen 1885 aan Kraal
Adelaide F. Kraal en Henderika A. Kraal	institutrice, meisjes- kost-school	gezusters A.F. Kraal en H.A. Kraal Legger 2273	van ouds genaamd Christoffel	F709	1885 - 1891	vertrek naar Den Haag 1891
Hendrik W.P. de Heus <i>geh/m</i> Johanna S.M. Slothouwer	sigarenfabrikant	gezusters A.F. Kraal en H.A. Kraal Legger 2273	A55	F789	1893 - 1902	bouw sigarenfabr. a/d Achterbergsestraatweg
Christiaan Sepp <i>geh/m</i> Jeanne Henriëtte Makink Dirk Bender <i>geh/m</i> Klara Bercher	commissionair commissionair	gezusters A.F. Kraal en H.A. Kraal Legger 2273	A79 > A59	F789	1912 - 1917 1912 - 1916	samen kantoor Sepp & Bender, commissieionairs
Hannes Visch H 1923 <i>geh/m</i> (wed.) Aleida Goettsch H 1939	predikant	Hannes Visch (wed.) Aleida Goettsch Legger 3590	[huis Christoffel] Heerenstraat A59 Heerenstraat A21	F789	1917 - 1923 1917 - 1939	de erven Kraal verkopen in 1917 aan Hannes Visch
Gerrit de Roder (1941-1942) Paulus J. Wessel Wilhelmus Spaan Cornelis v.d. Toorn Johannes J.H. Visch <i>geh/m</i> Lucretia Gerritsen ouders van Hannes Jr.	electriciën o.a. secr. V.V.V.	1941 - 1947 Marie Aleida Visch Legger 5314 verkoop 1947 aan Hannes Visch Legger 5669	F.v.d. Paltshof 33	789	1941 - 1942 1942 - 1946 1944 - 1950 1943 - 1950 1946 - 1948 1948 - 1950	er kon worden gewoond op de begane grond en >boven=
Hannes Visch jr H 07-01-2001 <i>geh/m</i> Clasina de Groot (1926 -)	boekhandelaar, winkelchef	Hannes Visch Legger 5669	F.v.d. Paltshof 33	F789	1946 - 1948	

Wapenpagina uit het boekje over Boetregt en de familienaam Budding(h) van de letterkundige D. Buddingh'.

veel van zijn stellingen wordt een redelijk overzicht gegeven van de verschillende takken van families met de naam Budding(h) zoals die voornamelijk in Zuidoost-Utrecht en de Betuwe voorkomen.

Het meest voorkomend bij de familie Budding(h) is een in goud een schuingeplaatste rode droogscheerdersschaar met de punten naar boven, maar in de Betuwe voerde een familie Buddingh' (met apostrof dus) als wapen in blauw drie gouden schuingeplaatste (2 en 1) droogscheerdersscharen,

Silhouet en handtekening van de letterkundige D. Buddingh' (uit collectie RKD in Den Haag)

eveneens met de punten naar boven. Beide typen wapens worden in de publicaties van Buddingh' beschreven. De volledige wapenbeschrijvingen luiden als volgt:

Budding(h) In goud een rode droogscheerdersschaar, (veelal) schuinlinks geplaatst met de punten naar boven. Helmteken: de rode schaar uit het schild geplaatst tussen een zilveren vlucht en goudrode

wrong. Dekkleden: rood en goud.

Buddingh' In blauw drie (2 en 1) droogscheerdersscharen van goud, schuinlinks geplaatst met de punten naar boven. Helmteken: tussen een rode vlucht een gouden schaar uit het schild. Dekkleden: goud en blauw.

Het wapen *Familiewapen Budding(h) uit het wapenboek van Vorsterman van Oyen* (naam met apostrof) wijkt

dus af van het meer bekende wapen Budding(h) met in goud een rode schuin geplaatste droogscheerdersschaar. De apostrof achter de naam raakte in de 19^e eeuw in gebruik bij een deel van de familie te Driel en Elst in de Betuwe. Tot deze familie behoren de genoemde letterkundige D. Buddingh' (1800-1874) en de latere Dordtse schrijver/dichter Cornelis (Kees) Buddingh' (1918-1985). Voorts behoorde tot deze Betuwse tak van de familie de bekende uit Rhenen afkomstige predikant van de 'Afscheiding in 1834', Ds. Huibert Jacobus Budding (1810-1870), wiens voorouders te Rhenen echter de enkelvoudige schaar als familiewapen voerden.

Fraaie wapenafbeeldingen (in kleur of met kleuraanduiding) van het familiewapen Buddingh zijn te vinden in de bekende naslagwerken van Rietstap, Vorsterman van Oyen en ten Houte de Lange, echter zonder bronvermelding.

Primaire bronnen vormen bovengenoemde familiewapens op graven van leden van de familie Buddingh in de Cunerakerk en de kerk van Opheusden; voorts de vele zegels die aangetroffen zijn in het Oud Archief en het Rechterlijk Archief van de stad Rhenen, zoals het zegel van Rutger Buddingh uit 1797, met daarop het schaarwapen. Tot de primaire bron-

Familiewapen Buddingh', fecit Lausanne 1929 (origineel in heraldische collectie A.J. de Jong)

Zegel van Rutger Buddingh d.d. 4-9-1797 (heraldische collectie A.J. de Jong)

nen kunnen ook de twee wapenborden gerekend worden die hangen in het Oude Raadhuis aan de Markt te Rhenen. Hierop staan wapens van leden van de Rhenense Vroedschap, waaronder die van leden van de familie Buddingh.

Voorts schijnt er ooit een kerkraam in de Cunerakerk te zijn geweest met daarop de wapens van de familie Buddingh (de schaar) en Lijster (drie hamers) anno 1625. Het betreft hier de wapens van Willem Huybertsz Buddingh en zijn echtgenote Neeleken Lijsters; hij trouwde later voor de tweede maal met Geusken Geurts Hey.

NAWOORD

Hoewel we in de laatste twee artikelen in Oud Rhenen over huizen in de Rhenense binnenstad bepaalde stellingen van Prof. Dr. W. van Iterson, geopperd in zijn boek *De Stad Rhenen*, hebben moeten weerleggen doet dit niets af aan de kwaliteit van zijn werk als onderzoeker. Sterker nog, door zijn uitgebreide bronvermeldingen hebben we verder gericht onderzoek kunnen doen naar de geschiedenis van Rhenen. Er is een halve eeuw verstreken sinds het verschijnen van zijn boek en er is sindsdien veel onderzoek gedaan en gepubliceerd over de geschiedenis van Rhenen. Er is dan ook zeker sprake van voortschrijdend inzicht. Soms kunnen niet goed onderbouwde hypothesen, die achteraf niet juist blijken te zijn, een eigen leven gaan leiden. We gaven hier aan het begin van dit artikel enkele voorbeelden van.

Wapenbord in het Oude Raadhuis van Rhenen waarop 4 wapenschilden met het schaarwapen van Buddinghs als leden van de Rhenense Raad en Vroedschap in de 18^e eeuw

Ook hebben wij ons zelf ook wel eens 'schuldig' gemaakt aan het publiceren van bepaalde hypothesen waarvoor we voldoende 'passend bewijs' meenden te hebben aangedragen.

Het vervelende is dat bepaalde zaken mogelijk later weer rechtgezet moeten worden, maar dat wordt vaak niet meer gelezen. Sommige foutieve stellingen gaan daardoor een 'eigen leven leiden' en zijn vaak niet meer 'uit te roeien' en kunnen (en zullen) door anderen in publicaties worden overgenomen. Gelukkig worden artikelen, of de titels ervan, tegenwoordig vaak gedigitaliseerd en op internet gezet. De meeste publicaties die in Oud Rhenen zijn verschenen zijn nu digitaal te raadplegen via www.sabine.nl en alle titels en auteursnamen zijn te vinden op de website www.oudrhenen.nl.

Dit maakt het voor toekomstige auteurs gemakkelijker om reeds gepubliceerde artikelen over een bepaald onderwerp full-text te raadplegen, zo ook eventuele later verschenen correcties daarop.

Graag willen we in het bijzonder ons verenigingslid Jan Quint bedanken voor het mogen inzien van een aantal notariële aktes uit de 19^e en 20^e eeuw met betrekking tot het huis St. Christoffel. Zijn vader Arris Quint kocht het huis in 1949 van Hannes Visch en vestigde er een woninginrichtingszaak in.

Jan Quint attendeerde ons ook op een restant van een oude, vermoedelijk middeleeuwse, muur die staat tegen de zuidkant van het huis Grutterstraat 6, bewoond door de familie Van Gaalen.

BRONNEN MET BETREKKING TOT DE HUIZEN BALLIOENESTEIN EN ST. CHRISTOFFEL

Informatie over eigenaren en bewoners van de huizen Ballioenestein en St. Christoffel is verzameld via bronnen die ook geraadpleegd zijn voor de eerdere publicaties in Oud Rhenen over de geschiedenis van huizen in de Rhenense binnenstad. De archiefstukken met betrekking tot Rhenen bevinden zich voornamelijk in het Regionaal Historisch Centrum Zuidoost Utrecht te Wijk bij Duurstede. Opgeven van nadere inventarisnummers van stukken in het rechterlijk archief van Rhenen, toegang 66, heeft momenteel niet veel zin omdat men bezig is met omnummering. Voorts zie:

Bijdragen van Annesietske Stapel en Ben Olde Meierink in het boek *de Geschiedenis van Rhenen* (Rhenen 2008)

Over de schenkingen van Lente van Heze in 1415 en 1417 aan de Ridderlijke Duitse Orde (RDO) en de kerk te

Links: de oude zijmuur van het huidige winkelpand, vroeger St. Christoffel gebeten. Rechts: een gedeelte van een oude dikke muur tegen de zuidkant van het huis Grutterstraat 6 (situatie maart 2014)

Rhenen zie: Archief RDO, Inv.No. 2313 en Oud Archief Rhenen, Toegang 152 (RHC ZOU), Inv.No. 757c (No. 9 charterverzameling)

P.N. Noomen, *De stinzen in middeleeuws Friesland en hun bewoners* (Hilversum 2009)

-Hens Dekker, *Verdwenen spiekers en hooibergen*, Oud Rhenen 2008 (2), p. 5 e.v.

-W. van Iterson, *De Stad Rhenen* (Assen 1960)

-Adriaan P. de Kleuver, *Resten kasteel 'Valkenburg' nog te vinden in weiland*, De Vallei 27 juli 1961

-A.J. de Jong, *De ligging van kasteel Valkenburg te Achterberg*, I: Oud Rhenen 2004, jg. 23, nr. 3, blz. 35-38

-*Kastelenboek Provincie Utrecht* (1975)

-A.J. de Jong, *De oudste geschiedenis van 'Stuivenes(t)': een eeuwenoude boerderij te Achterberg*, In: Oud Rhenen 1989, jg. 8, nr.3, blz. 19-25. A.J. de Jong, *Hoe oud is Stuivenes te Achterberg?*, In: Oud Rhenen, 1991, jg. 10, nr.2, blz. 61-64

-Stichting Utrechtse Kastelen, *Kastelen en Ridderhofsteden in Utrecht* (1995)

-A.J. de Jong en C.L. van Otterlo, *Genealogie en Heraldiek te Rhenen* (Voorthuizen/Zeist 1996)

-R.F.P. de Beaufort en Herma M. van den Berg, *De Betuwe* (Den Haag 1968); hierin op pagina 309 een beschrijving van de grafsteen in de kerk van Opheusden van Thonis Huibers Buddinck anno 1623

-C.L. van Otterlo en Ph.J. van Dael, *Historische reeks Rhenen Deel I en II – Lidmatenregister Rhenen 1654-1672 en Rhenense Geslachten*

Jan Luyken, *Het menselijke bedrijf (1694)*; afbeelding van een 17^e eeuwse grutterij

-A.J. de Jong en H.P. Rozema, *De postgeschiedenis van Rhenen*,

Elst en Veenendaal (1989); hierin informatie over de postgaardster Gerardina Cornelia Buddingh (1798-1867)

-Kadastrale Atlas Provincie Utrecht 8, *Rhenen in 1832 – Grondgebruik en Eigendom Tekst* (Rhenen 2002)

-Henk Deys en Fred Vogelzang, *Rhenen – Geschiedenis en architectuur*, Monumenten Inventarisatie Provincie Utrecht (Utrecht 2010)

BRONNEN FAMILIE

BUDDING(H)

-A.J. de Jong, *De Cuneralegende en de 'Duitse' ridders te Rhenen*, Oud Rhenen 1991 (2), p. 41 e.v.

-A.J. de Jong, *De familie Budding(h) te Veenendaal*, Oud Veenendaal 1991 (4), p. 120 e.v.

-A. Datema en J.J. Jager, *De oudste Buddingen te Opheusden*, Tabula

Batavorum, Jaargang X, No. 2 (1992), p. 50 e.v.

-H.K. Nagtegaal, *Heraldisch vademecum* (Den Haag 2003)

-A.J. de Jong en C.L. van Otterlo, *Genealogie en Heraldiek te Rhenen* (Voorthuizen/Zeist 1996), p. 423 e.v.

-D. Buddingh, *Het Boetrecht, bevattende Oudheid-, Geschied- en Letterkundig Onderzoek naar den Oorsprong en Naamsbetekenis van het Geslacht Buddingh'* (Delft 1863)

-D. Buddingh, *De schaar en schaarmannen, tot opheldering van dit wapenfiguur* (Antwerpen 1872)

-A.A. Vorsterman van Oyen, *Stam- en Wapenboek van Aanzienlijke Nederlandsche Familiën, Deel I*

-J.B. Rietstap, *Armorial Général*, met beide typen (1 of 3 scharen) wapenafbeelding

-C.E.G. ten Houte de Lange c.s., *Repertorium familiewapens van bekende Nederlandse geslachten, Deel I* ('s-Gravenhage/Rotterdam 2001)

-Wapen Buddingh' op perkament, vervaardigd te Lausanne in 1929 (in bezit van A.J. de Jong te Voorthuizen)

-A.J. de Jong, *Bekende Rhenenaren – Ds. Huibert Jacobus Budding (1810-1870)*, Oud Rhenen 1986 (2), p. 13 e.v.

-W. Huizer, *C. Buddingh' – Een mens in de tijd* (Dordrecht 2001)

-R.F.P. de Beaufort en H.M. van den Berg, *De Betuwe* ('s-Gravenhage 1968)

-Diverse wapens Budding(h) aangetroffen op wapenborden van de Vroedschap van Rhenen in het oude Raadhuis van Rhenen, grafstenen in kerken te Rhenen en Opheusden en op lakzegels te vinden in de Rhenense stads- en rechterlijke archieven (Regionaal Historisch Centrum Zuidoost Utrecht te Wijk bij Duurstede)

1914: Mobilisatie en noodgeld in Rhenen

Just M. Vlak

Op 1 augustus 1914, drie dagen voor de inval van Duitsland in België, werd een Algemene Mobilisatie afgekondigd; veel mannen uit de gemeente Rhenen waren lid van de Landweer (reservisten) en moesten zich onmiddellijk melden bij hun eenheid in den lande. Van de dienstplichtigen (miliciens) werden de verloven ingetrokken. In deze eerste maand van de Eerste Wereldoorlog heeft de Gemeente Rhenen noodgeld uitgegeven om de families van diegenen, die per 1 augustus gemobiliseerd waren, te ondersteunen. Deze nooduitgifte, overigens geen unieke historische gebeurtenis in de wereld, heeft in Rhenen echter maar drie weken geduurd en was eind augustus 1914 al weer beëindigd. Een vergeten episode besproken.

Op 28 juni 1914 werden de Oostenrijkse troonopvolger prins Frans Ferdinand (1863-1914) en zijn vrouw gravin Sophie Chotek (1868-1914) in Sarajevo vermoord door de Servische nationalist Gavrilo Princip (1894-1918). Het Oostenrijkse antwoord was een oorlogsverklaring aan Servië en wat volgde was een cascade aan oorlogsverklaringen over en weer van Europese mogendheden. Dit leidde tot de Eerste Wereldoorlog, waarin 40 miljoen slachtoffers vielen, ongeveer 10 miljoen militairen en 30 miljoen burgers. Naast militaire handelingen droegen hongers- en ziekte (Spaanse griep) significant bij aan het grote aantal slachtoffers, vooral aan Franse, Duitse en Engelse zijde. In Frankrijk wordt de Eerste Wereldoorlog dan ook gezien als 'La Grande Guerre' en niet de Tweede Wereldoorlog, die in Nederland – en zeker in Rhenen – veel meer impact heeft gehad.

Nederland verklaarde zich in 1914 met nog elf andere landen neutraal. De toenmalige Nederlandse Minister van Oorlog, generaal-majoor N. Bosboom (1855-1937), kondigde op 1 augustus 1914 toch een algemene mobilisatie af om de neutraliteit, indien nodig, te verdedigen. De verloven van leden van het Leger, de Nationale Militie (dienstplichtigen, ook wel miliciens genoemd), werden ingetrokken en alle leden van de Landweer (reservisten) tussen de 21 en 36 jaar

MOBILISATIE.
In geheel Nederland is gister, Vrijdag de algemeene Mobilisatie afgekondigd van Militie en Landweer, ingaande Zaterdag 1 Augustus. Al moge het dan thans ook een uiterst moeilijke tijd zijn, het is een gebiedende noodzakelijkheid dat de gemoederen kalm blijven en men onder alle omstandigheden de noodige voorzichtigheid betracht.
Wij doen niets anders dan waken voor onze neutraliteit en nemen daarvoor bovenstaande maatregelen.
De 2e Kamer is in buitengewone zitting tegen Maandag, nam. 1¹/₂ uur, bijeen geroepen.

moesten zich onmiddellijk bij hun wapenonderdeel melden. Dat ging natuurlijk niet zonder problemen, want velen waren kostwinner of hadden een bedrijf; zij moesten Rhenen acuut verlaten. Zo ook Wouter van Laar (1880-1945), grootvader van Ben van Laar (redacteur Oud-

Aankondiging mobilisatie in de Rhenensche Courant van 1 augustus 1914 (nr.31)

*Wout van Laar, sigarenmaker en later kruidenier te Rhenen en grootvader van Ben van Laar, wordt gemobiliseerd en vindt zijn tenue in zijn persoonlijke uitrustingskist (P.S.U.).
Bron: Collectie Ben van Laar*

Rhenen), die een persoonlijke (soldaten-) uitrustingskist of PSU-kist had en bij sigarenfabriek Bertram werkte. Op een lijst, opgemaakt in 1911, telde de Landweer toen 119 Rhenense reservisten; het precieze aantal in de augustusdagen van 1914 is niet goed te achterhalen, maar zal hier niet veel van afwijken. Hoe de bekendmaking van de mobilisatie in Rhenen tot stand kwam is niet bekend, wellicht via aanplakbiljetten of de stadsomroeper, maar in elk geval via een advertentie

*Mobilisatie 1914: Trein vertrekt vanaf station Rhenen.
Bron: Collectie H.P. Deys*

Opperbevel van het Nederlandse Leger 1914-1918. Derde van rechts: generaal C.J. Snijders, verder Chef Marinestafkapitein-ter-zee W.C.J. Smit, Sous-chefkolonel R. Dufour, luitenant-ter-zee I A. van Hengel, luitenant-kolonel D. Merens en ritmeester Jhr H.A. Reygersberg Versluys. Bron: 108477 (groepsportret), Het militaire leven, Nederlands Legermuseum, Delft

in de Rhenensche Courant uitgegeven door G.H. Fieren (1877-1941). De meeste Landweerlieden zijn kennelijk snel naar hun legeronderdeel gegaan, onder ander met de trein die Rhenen aandeed. Van enkelen is bekend dat zij na enkele weken nog niet bij hun onderdeel waren aangekomen omdat de burgemeester over hen werd bevraagd door de desbetreffende legercommandanten.

De mobilisatie werd in de eerste drie dagen van augustus 1914 afgerond en Nationale Militie (dienstplichtigen), Landweer (opgericht in 1901, opvolger van de schutterijen) en Landstorm (opgericht in 1913) stonden klaar om Nederland te verdedigen onder leiding van opperbevelhebber generaal C.J. Snijders (1852-1939). Het veldleger telde 59.000 man; in totaal waren 203.000 mannen onder de wapenen. De toenmalige chef van de Duitse generale staf, generaal Helmuth von Moltke (1848-1916), uitvoerder van het Schlieffenplan om vanuit het oosten een snelle overwinning te behalen op Frankrijk, was onder de indruk van het Nederlandse leger en de Duitse regering verkoos onze neutraliteit te eerbiedigen. Nederland was enigszins voorbereid getuige de nationale oefening die in 1911 werd gehouden op de Heuvelrug, in de Betuwe en de Gelderse Vallei, en waarbij Rhenen vestigingsplaats was van het commando van deze oefening. Duitse gezanten waren daarbij aanwezig. Opvallend is dat er over de mobilisatie geen woord te vinden is in de notulen van Burgemeester en Wethouders, noch in die van de gemeenteraad van Rhenen. Zaken van minder belang, zoals de aanstelling van onderwijzers, werden evenwel uitgebreid besproken.

Deze mobilisatie gold voor een periode van vier jaar; op 12 november 1918 mochten de meeste gemobiliseerden weer naar huis. Wouter van Laar was op 1 december 1918 pas weer thuis. Belangrijkste taken van de Landweer waren bewakingsdiensten, opvang van Belgische vluchtelingen (waarover een andere keer) en de handhaving van de openbare orde, bijvoorbeeld bij voedselrellen. Landweerlieden konden nog tot en met hun 35^e jaar worden opgeroepen, dus vandaar dat Wouter van Laar zich in augustus 1914 nog in militair tenue moest hijsen. Wie allemaal uit de gemeente Rhenen precies onder de wapenen waren die eerste augustdagen van 1914 is lastig te achterhalen, maar in elk geval was hier ook een onderwijzer van het Openbaar Onderwijs bij omdat hij vervangen moest worden. Rond Sinterklaas en Kerst mochten landweerders soms, op verzoek, naar huis om bijvoorbeeld in de bakkerij te helpen.

Rhenen werd dus begin augustus 1914 ontdaan van veel kostwinners, arbeiders

bij de diverse sigarenfabrieken, steenfabrieken en vervoersmaatschappijen en winkeliers en landbouwers. De familie van de gemobiliseerde mocht wel een vergoeding van de Minister van Oorlog tegemoet zien voor de gederfde inkomsten (kostwinnersvergoeding) op basis van de Militiewet uit 1902 en de Landweerwet uit 1901. De hoogte van de vergoeding was afhankelijk van het resterende gezinsinkomen (inkomenstoets) en het aantal te onderhouden personen. Kostwinners gaven regelmatig een lager inkomen op, maar de burgemeester controleerde dat altijd bij de werkgever. De vergoeding varieerde van 50 cent tot 1 gulden vijftig per dag. Het gemiddelde inkomen van de militair bedroeg voor de mobilisatie 9-13 gulden per week, dus erop vooruit ging men niet. De militair zelf kreeg 70 cent soldij per week.

Veel soldaten waren niet tevreden over de vergoeding en (hun ouders) stelden dan een bezwaarschrift op, gericht aan de burgemeester van Rhenen en die zond dat dan, met advies, door aan een provinciale commissie, die namens de Commissaris van de Koningin in Utrecht advies gaf aan de Minister van Oorlog. In de periode januari 1915 – september 1916 maakten zo'n vijftig miliciens en landweerlieden uit Elst, Rhenen en Achterberg van deze bezwaarprocedure gebruik en de meesten met succes: hun toelage werd met 10-50 cent per dag verhoogd. In verhouding tot andere gemeenten in de Provincie Utrecht maakten veel soldaten uit de gemeente Rhenen gebruik van deze mogelijkheid. Uit de bezwaarprocedure is zekerheid gekregen over in elk geval vijftig miliciens en landweerders, die tijdens de mobilisatie dienden.

Paniek ter verkrijging van zilvergeld aan de Nederlandsche Bank te Amsterdam - augustus 1914 (Nationaal Archief, Den Haag)

Deze vergoeding werd uit de gemeentekas voorgeschoten en gedeclareerd bij de Minister van Oorlog, maar er was eind juli 1914 te weinig kasgeld bij de gemeente Rhenen aanwezig om alle vergoedingen uit te betalen. Burgers zelf hielden muntgeld achter, omdat als gevolg van de oorlogshandelingen de prijs van (edel)metaal omhoogschoot en de intrinsieke waarde van de munten hoger was dan de muntwaarde. Daar kwam bij dat in Nederland het vertrouwen in papiergeld ernstig was gedaald na de beurscrash van 28 juli dat jaar als gevolg van de oorlogsdreiging. Papiergeld werd zo snel mogelijk in muntgeld omgezet en opgepot. Een en ander betekende dat er in het algemeen onvoldoende wisselgeld was en de handel daardoor ernstig stagneerde. De gemeente Rhenen had dus op de eerstvolgende betaaldag van lonen, uitkeringen en militievergoedingen onvoldoende liquide middelen. De burgemeester van Rhenen moest dus een ongebruikelijke stap zetten.

Op zaterdag 8 augustus 1914 om 10 uur werd een spoedeisende, openbare vergadering van de gemeenteraad belegd om onder voorzitterschap van burgemeester Jhr G.J.A. Schimmelpenninck (1854-1929) met tien raadsleden over het tekort aan zilvergeld en pasmunten te spreken in 'deze ernstige tijden'. Deze gelouterde (hij was 41 jaar burgemeester van Rhenen, lid van Provinciale Staten van Utrecht en lid van de Tweede Kamer) burgervader meldde dat hij op 5 augustus een oproep had gedaan aan alle leveranciers van levensmiddelen van Rhenen om op het Raadhuis te verschijnen. Hij liet weten dat de Militiewet van 1902 en de Landweernet van 1901 hem verplichtten bij wijze van voorschot geldelijke steun te verlenen aan de families van hen die met spoed onder de wapenen waren geroepen en die onvoldoende geldelijke middelen zouden

hebben. Deze steun zou in de vorm van noodbiljetten, 'betaalbons' of 'bons', worden uitbetaald bij gebrek aan voldoende pas- of muntgeld. Achterliggende gedachte was wellicht ook, dat de handel in Rhenen stagneerde door het gebrek aan muntgeld voor onderlinge transacties en dat uitgifte van noodgeld de handel zou stimuleren. Het drukken van noodgeld was echter tegen de wet.

De burgemeester stelde voor deze 'bons' uit te geven met een tegenwaarde van respectievelijk 5 cent, 10 cent, 25 cent en 1 gulden om toch betalingen te kunnen doen. Hij deed daarbij het verzoek aan de leveranciers en middenstanders om deze 'bons' te accepteren. Er zijn lijsten met leveranciers, vooral bakkers, slaggers en kruideniers, uit Rhenen (61) en Elst (18), die hiermee wellicht ook uit eigenbelang instemden; voor Achterberg is een dergelijke lijst niet gevonden. De noodbiljetten waren overigens alleen maar geldig in de gemeente Rhenen. Tot tevredenheid stelde de burgemeester in zijn discussie met de middenstanders ook nog vast, dat van prijsopdrijving vanwege de oorlogsomstandigheden (nog) geen sprake was en dat nadere maatregelen dienaangaande voorlopig achterwege konden blijven. Maar hoe deze nooduitgifte te dekken?

Aan de gemeenteraad van Rhenen vroeg de burgemeester op 8 augustus 1914 om een voorziening te mogen treffen wanneer deze 'bons' weer bij de gemeente zouden worden ingeleverd. Er werd besloten een kasgeldlening met korte looptijd aan te gaan van 6.000 gulden, aflosbaar ultimo 31 de

Jhr G.J.A. Schimmelpenninck, burgemeester van Rhenen (1882-1923). Foto bij zijn 40-jarig ambtsjubileum in 1922. Bron: Panorama, 1922, nr. 10

Noodbiljetten of 'bons', gemaakt door de gemeente Rhenen en gebruikt gedurende een korte tijd in augustus 1914, met een waarde van 5 cent, 10 cent, 25 cent en 1 gulden (verschillend in grootte). De 10 en 25 cent zijn of nooit uitgegeven of niet ingeleverd. De 'bons' zijn op diverse data in augustus ook weer ingenomen (geschreven). De laatste bekende inleverdatum is 18 augustus. Op de achterzijde een stempel van Rhenen (rechts). Bron: Regionaal Historisch Centrum Zuidoost Utrecht te Wijk bij Duurstede

cember 1914. De Levensverzekering-Maatschappij "Utrecht" was bereid dit geld ter beschikking te stellen. Er was immers op 4 augustus maar 3191,35 gulden in kas ('schrhaalheid der kas'). Overigens was deze levensverzekeringmaatschappij ook de financier van de verbouwing van het gemeentehuis aan de Herenstraat en dat zal de onderhandelingen wel hebben vergemakkelijkt. Merkwaardig is dat over zo'n belangrijk raadsbesluit als de uitgifte van noodgeld geen beraadslagingen door Burgemeester en Wethouders zijn gevoerd. Om een en ander te realiseren moest er toestemming worden gevraagd aan de Gedeputeerde Staten van Utrecht om deze lening aan te gaan, maar de toestemming kwam niet snel af.

Een tekort aan liquiditeit was niet alleen een Rhenens probleem. Vijfendertig andere steden in Nederland, waaronder Amsterdam, Rotterdam en Wageningen (niet Veenendaal), gaven noodgeld uit dat door de plaatselijke overheid werd gegarandeerd. Ook bedrijven begonnen noodgeld uit te geven, omdat er ook bij hen een tekort aan pasgeld ging ontstaan om loon uit te betalen. Dit noodgeld heeft overigens in Nederland maar kort gerouleerd en is daarmee een gewild verzamelobject.

De situatie lag anders in België. Ook daar werden pasmunten gehamsterd vanwege de metaalwaarde, bestond er een groot tekort aan kleingeld en begon de handel te stagneren. Gedurende de Eerste Wereldoorlog hebben 483 Belgische gemeenten noodgeld uitgegeven dat vier jaar geldigheid had en dat na de oorlog in 1918 weer kon worden ingewisseld tegen normaal munt- en papiergeld. In tegenstelling tot Nederland waren de Belgen beter voorbereid en hadden zij al in 1912 maatregelen genomen om noodbiljetten op voorraad te hebben. In Duitsland lag het weer anders. Bestaand kleingeld werd uit de circulatie genomen, versmolten voor de oorlogsindustrie en vervangen door noodmunten van ijzer, zink, klei of papieren biljetjes met een waarde tot maximaal 1 Reichsmark. Door gebrek aan geld na de Eerste Wereldoorlog vanwege de torenhoge herstelbetalingen werden in Duitsland steeds meer ongedekte geldbiljetten gedrukt, hetgeen leidde tot de hoogste inflatie (hyperinflatie) die de westerse wereld ooit heeft gekend, waarbij

*Noodgeld uitgegeven door de Steenkolen Handels Vereniging (SHV), filiaal Rotterdam, tussen 10 en 15 augustus 1914.
Bron: Museum Rotterdam, Inv.nr 77403-A*

voor 1 dollar 300 biljoen Mark moest worden neergeteld. In Rhenen echter waren deze 'bons' in elk geval gedekt.

Overigens is het maken van noodgeld van alle tijden. Ten tijde van de Romeinse keizer Claudius zijn er noodmunten geslagen vanwege geldtekort. Tijdens de Tachtigjarige Oorlog werden in Nederland regelmatig zogeheten belegeringsmunten geslagen. Deze munten van mindere kwaliteit, die bekend zijn uit Amsterdam, Leiden, Groningen, Breda en Maastricht, werden geslagen om bijvoorbeeld de soldij te betalen van de ingesloten soldaten of ter viering bij het opheffen van het beleg. Van Maastricht (1579) zijn koperen belegeringsmunten bekend (stuivers) en van Leiden (1574) tinnen munten. In Rhenen werden volgens opgave van de gemeente begin augustus 1914 in eerste instantie 496 biljetten van 5 cent, 456 biljetten van 10 cent, 406 biljetten van 25 cent en 192 biljetten van 1 gulden uitgegeven voor een totaalbedrag van 363 gulden en 90 cent. De biljetten waren ongenummerd, hadden een onderling ietwat onregelmatige

Leidse 28-stuiver van tin, geslagen op 10 juli 1574 tijdens het beleg van Leiden door de Spaanse troepen onder leiding van Francisco de Valdéz. Links: voorzijde met tekst 'GODT BEHOEDE LEYDEN'; de afkortingen op de binnenzijde staan voor Nummus Obsessae Urbis Lugduni sub Gubernatione Illustrissimi Principis Auriaci Cusus' (Geld van de belegerde stad Leiden [geslagen] onder de regering van de meest doorluchtige Prins van Oranje). Rechts: keerzijde met tekst (devies) 'HAC LIBERTATIS ERGO' (Dit omwille van de vrijheid) Bron: Wikimedia Commons. Bron: Exemplaar J.R. Lasser Collection

afmeting en waren alle gedrukt op inmiddels verkleurd wit papier. Veel andere gemeenten gebruikten genummerde 'bons' en met verschillende kleuren voor de diverse waarden. Aan de achterkant waren de Rhenense 'bons' voorzien van het stempel van de gemeente Rhenen. Met de aanmaak van bons werd op 6 augustus begonnen, dus zonder formele toestemming van de gemeenteraad (!). De militie- en landweervergoedingen werden via Rhenense 'bons' uitbetaald. Aannemende dat het aantal miliciens en landweerders uit de gemeente Rhenen ongeveer 120 bedroeg zouden hun families uit Rhenen, Achterberg en Elst op zaterdag 10 augustus (de betaaldag) een ondersteuning hebben gehad van gemiddeld 3 gulden per gezin.

Op 19 augustus ontving de burgemeester een handge-

'Zilverbons' uitgegeven door De Nederlandsche Bank op basis van een noodwet van 6 augustus 1914.

Bron: www.munthandeloostbrabant.nl

schreven brief van de Ontvanger der Directe Belastingen te Veenendaal, waarin stond dat het volgens instructie van het Ministerie van Financiën niet was toegestaan zelfstandig noodgeld uit te geven en dat dit noodgeld onverwijld moest worden teruggehaald. Het kan ook zijn dat enkele 'bons' in Veenendaal waren aangeboden en dat de Ontvanger 'not amused' was en zijn meerderen inlichtte. De Utrechtse Commissaris van de Koningin schreef op 21 augustus aan de burgemeester ook dat uitgifte van lokale 'bons' zonder toestemming van de Minister van Financiën niet was toegestaan en dat er zogeheten 'zilverbons' in aantocht waren. De nationale overheid immers had zelf ook een soortgelijk probleem, een tekort aan zilver- en pasgeld. Op 6 augustus 1914 was er snel een wet aangenomen om voor 25 miljoen gulden noodbiljetten uit te mogen geven van 1, 2,50 en 5 gulden, de 'zilverbons', ook een gewild verzamelobject. Maar dat kon burgemeester Schimmelpenninck begin augustus allemaal niet weten. Op 13 augustus 1914 werden de eerste 'bons' weer bij de gemeente ingeleverd; de innamedatum werd voor op de 'bons' geschreven. Eind augustus was deze inname voltooid en kon de Rhenense actie worden afgesloten. Inmiddels waren de toegezegde nationale 'zilverbons' via het Ministerie van Financiën in Rhenen aangekomen en werd de eerstvolgende militievergoeding op 17 augustus via deze bonnen uitbetaald.

Op 17 augustus werd nog een missive ontvangen van Gedeputeerde Staten van Utrecht tot uitstel van de beslissing omtrent het verzoek van de gemeente Rhenen tot het aangaan van een geldlening. De beoogde kasgeldlening van 6000 gulden komt de Staten als zeer hoog voor, temeer daar de Minister van Oorlog heeft toegezegd voldoende kasgeld naar de gemeenten te sturen om de families van gemobiliseerden te betalen. De goedkeuring werd echter op 9 september 1914 toch verleend, maar toen was de lening al niet meer nodig. Op 24 augustus kreeg Rhenen ook pasmunten van de Minister van Financiën en daarmee was het kasgeldpro-

bleem opgelost. In de latere raadsverslagen wordt geen melding meer gemaakt over 'bons' of de lening. Op 3 november 1914 werd nog wel een exemplaar van iedere 'bon' naar de Koninklijke Bibliotheek gestuurd met het verzoek de tegenwaarde, zijnde 1 gulden en 40 cent, te kwiteren. Waarom voor deze waardeloos geworden bonnen moest worden betaald, is niet duidelijk. Tevens werd gemeld dat alle noodgeldbiljetten op 31 augustus 1914 waren ingenomen. De heer J. Houtman (1871-1929), gemeentesecretaris, werd schriftelijk door de burgemeester bedankt voor de uitstekende wijze waarop hij de uitgifte en inname van de 'bons' had geregeld.

Zo werd er na vijf eeuwen weer geld 'gemunt' – op papier weliswaar - en in omloop gebracht in Rhenen, zij het voor heel korte tijd. De toenmalige burgemeester Schimmelpenninck was zeer voortvarend, maar liep dus volgens zijn meerderen in deze mobiliteitsperiode iets te ver 'voor de troepen' uit. Wel heeft hij op een elegante manier misschien het geldverkeer en de economie in Rhenen een duwtje in de rug gegeven. Er zouden voor hem en de gemeente in deze vergeten oorlogstijd in Rhenen overigens nog meer uitdagingen volgen. De Belgische vluchtelingen kwamen immers in het najaar van 1914 in Rhenen aan en grote werkloosheid was een ander gevolg van deze 'vergeten' oorlog.

Met dank aan: Floriaan de Kok, VerzamelaarsMarkt, De Ruiters BV, Klaaswaal; het Regionaal Archief Zuidoost Utrecht in Wijk bij Duurstede; Henk Deys, Ben van Laar en Frits Spee voor informatie en fotomateriaal; Jan-Maarten Doorman voor advies en achtergrondinformatie.

BRONNEN

- Blom, R.L. en Th. Stelling. 2004. *Niet voor God en niet voor het Vaderland. Linkse soldaten, matrozen en hun organisaties tijdens de mobilisatie van '14-'18*. Uitgeverij Aspekt, Soesterberg, 1117 pp.
- Doorman, J.M., 2013. *Oud-Rhenen*, 32, 22-28
- Inkomende en uitgaande correspondentie gemeente Rhenen
- Liban, J. (uitgever). 1925. *De geschiedenis van het noodgeld (1914-1924)*: de oorzaak en het ontstaan en de gevolgen
- Notulen gemeenteraadsvergaderingen Rhenen 1914-1915
- Notulen B&W-vergaderingen Rhenen 1914-1915
- Provinciaal Utrechts Archief
- Rhenensche Courant 1914-1915
- Tuchman, B.W. 1962. *De kanonnen van augustus: de eerste oorlogsmaand*, 538 pp. (Pulitzerprijs 1963)
- Verkooijen, J.M.H.F.M. 1994. Catalogus van het Nederlands noodgeld van de eerste wereldoorlog en het interbellum. Deel 1: het noodgeld van gemeenten, vluchtorten en andere overheid(sinstellingen)
- Anonymus. 2007. *Veiling onder de loep: Noodmunten*. Kunst & Antiek Journaal 12(3), p.16.
- Wikipedia en wikimedia

